

**ΔΗΜΟΚΡΑΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ**

**Η Ελληνική Εκπαίδευση κατά την περίοδο 1936-1949:
απόψεις των μαθητών της εποχής εκείνης**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ελένη Μάρκου 5026
Ευαγγελία Μπουμπάκη 5133
Μαρία Παιδαράκη 5134

Επιβλέπων Καθηγητής: Αθανάσιος Καραφύλλης
Αναπληρωτής Καθηγητής

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΗ, 2016

**ΔΗΜΟΚΡΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ**

**Η Ελληνική Εκπαίδευση κατά την περίοδο 1936-1949:
απόψεις των μαθητών της εποχής εκείνης**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ελένη Μάρκου 5026
Ευαγγελία Μπουμπάκη 5133
Μαρία Παιδαράκη 5134

Επιβλέπων Καθηγητής: Αθανάσιος Καραφύλλης
Αναπληρωτής Καθηγητής

Μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής:
Αθανάσιος Καραφύλλης: Αναπληρωτής Καθηγητής
Παναγιώτης Καρακατσάνης: Καθηγητής
Μαρίνα Κουγιουρούκη: Επίκουρος Καθηγήτρια

Η εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των απαιτήσεων του Προγράμματος Σπουδών για την λήψη του πτυχίου του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΗ, 2016

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © [Ελένη Μάρκου 5026, Ευαγγελία Μπουμπάκη 5133, Μαρία Παιδαράκη 5134, 2016]

Η έγκριση της πτυχιακής εργασίας από το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης δεν δηλώνει απαραίτητως την αποδοχή των απόψεων των συγγραφέων.

Υπεύθυνη Δήλωση

Βεβαιώνουμε ότι είμαστε συγγραφείς αυτής της πτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια που προσφέρθηκε στην εκπόνησή της αναγνωρίζεται και αναφέρεται στο κείμενο. Επιπλέον, αναφέρονται όλες οι βιβλιογραφικές πηγές που αξιοποιήθηκαν, πρωτογενείς και δευτερογενείς, είτε η συμβολή τους παρατίθεται επακριβώς ως απόσπασμα είτε ως παράφραση.

Οι συγγραφείς της εργασίας

Ελένη
Μάρκου

Ευαγγελία
Μπουμπάκη

Μαρία
Παιδαράκη

**DEMOCRITUS UNIVERSITY OF THRACE
SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES
PRIMARY EDUCATION DEPARTMENT
SECTOR EDUCATION AND PSYCHOLOGY**

**The Greek Education during the period 1936-1949:
opinions of students of that era**

FINAL YEAR PROJECT REPORT

Eleni Markou 5026
Evangelia Boumpaki 5133
Maria Paidaraki 5134

Supervisor: Athanasios Karafillis
Associate Professor

Members:

Athanasios Karafillis: Associate Professor
Panagiotis Karakatsanis: Professor
Marina Kougiourouki: Assistant Professor

A report submitted as partial fulfillment of the requirements
for the degree of Bachelor of Education.

ALEXANDROUPOLIS, 2016

Copyrights

Copyright © [Eleni Markou 5026, Evangelia Boumpaki 5133, Maria Paidaraki 5134, 2016]

The approval of the final year project report from the Department of Primary Education, Democritus University of Thrace, does not necessarily indicate its acceptance of the authors' views.

Solemn statement

We confirm that we are the authors of this final year project and that any assistance provided in its preparation, is recognized and reported in the text. In addition, all the bibliographical sources, primary and secondary, that were utilized, are reported or their contribution is detailed precisely as an extract or as paraphrase.

The authors of the project

Eleni
Markou

Evangelia
Boumpaki

Maria
Paidaraki

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία εξετάζει τα σημαντικότερα γεγονότα που έλαβαν χώρα στην Ελλάδα, στον τομέα της εκπαίδευσης τη χρονική περίοδο 1936-1949, όπως η δικτατορία του Μεταξά, η Κατοχή και ο Εμφύλιος πόλεμος. Γίνεται αναφορά, μεταξύ άλλων, στα ιστορικά συμβάντα που διαδραματίστηκαν την περίοδο αυτή με στόχο να υπάρξει μια πληρέστερη εικόνα του θέματος, ενώ στο δεύτερο γίνεται μια παρουσίαση των εκπαιδευτικών γεγονότων.

Στόχος της έρευνας αυτής είναι να εξεταστεί κατά πόσο οι παραπάνω καταστάσεις επηρέασαν την εκπαίδευση. Στο εμπειρικό μέρος παρατίθενται πληροφορίες σχετικά με την ποιοτική μέθοδο έρευνας που πραγματοποιήθηκε και συγκεκριμένα το ερευνητικό εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε (συνέντευξη), το δείγμα, τους στόχους και τις υποθέσεις που διατυπώθηκαν αλλά και τα βασικά ευρήματα στα οποία οδηγήθηκε η έρευνα.

Μεταξύ των διαπιστώσεων είναι η ύπαρξη βασικής εκπαίδευσης, καθώς τα σχολεία σε πολλές περιπτώσεις δεν έπαψαν να λειτουργούν, και το ευχάριστο σχολικό κλίμα με φιλικούς και προσιτούς δασκάλους. Αντιθέτως, παρόμοιες καταστάσεις δεν παρατηρούνται στον Εμφύλιο πόλεμο. Ολοκληρώνοντας, το βασικό συμπέρασμα είναι πως η εκπαίδευση επηρεάστηκε από τις επικρατούσες συνθήκες της περιόδου 1936-1949.

Λέξεις-κλειδιά: εκπαίδευση, σχολείο, δικτατορία, Κατοχή, Εμφύλιος πόλεμος

ABSTRACT

This final project report examines the major events that took place in Greece, in education the period 1936-1949, such as the Metaxas dictatorship, the Occupation and the Civil War. Mentioned, among other, the first chapter that presents the historical events that took place during this period in order to provide a fuller picture of the subject, while the second one is a presentation of educational events.

This research aims to examine whether the above historical facts influenced the education. The empirical part provide information on the qualitative research method that was conducted and namely the methodological tool that was used (interview), the sample, the objectives and the assumptions that were made and the key findings on which the research was led.

Among the final opinions, the basic education existed as in many cases schools did not stop, the pleasant school climate with friendly and approachable teachers. On the other hand, similar situations did not occur in the Civil War. In conclusion, the main induction is that education was affected by the prevailing conditions of the 1936-1949 periods.

Keywords: education, school, dictatorship, occupation, Civil War

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Αθανάσιο Καραφύλλη για την πολύτιμη βοήθεια και καθοδήγησή του σε όλη τη διάρκεια εκπόνησης της πτυχιακής μας εργασίας. Η υποστήριξη και η αμέριστη εμπιστοσύνη του αποτέλεσε αρωγό της προσπάθειάς μας. Στη συνέχεια, ευχαριστούμε τα μέλη της επιτροπής για τον χρόνο που διέθεσαν προκειμένου να μελετήσουν την παρούσα εργασία.

Επιπλέον, εκφράζουμε τις θερμές μας ευχαριστίες στο συνεργάτη του και υποψήφιο διδάκτορα, κ. Γρηγόριο Δουλγέρη, για την αφιέρωση πολύτιμου χρόνου και την κατανόησή του προκειμένου να ολοκληρωθεί η συγκεκριμένη εργασία. Ολοκληρώνοντας, ευχαριστούμε τα άτομα που ανταποκρίθηκαν και συνεργάστηκαν μαζί μας για τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων, καθώς και την εξυπηρέτηση που προσέφερε το προσωπικό της βιβλιοθήκης του Δ.Π.Θ., όπως και των άλλων βιβλιοθηκών στις οποίες καταφύγαμε.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	6
ABSTRACT.....	7
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	10
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	12

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

1. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ (1936-1949).....	14
1.1. Η περίοδος του φασισμού (1936-1940).....	14
1.2. Τα γεγονότα της περιόδου της Κατοχής (1941-1944).....	15
1.3. Η ίδρυση του ΕΑΜ και τα παρακλάδια του	17
1.4. Τα συμβάντα του Δεκέμβρη 1944	18
1.5. Ο Εμφύλιος Πόλεμος (1946-1949).....	19
2. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ (1929-1949).....	21
2.1. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929.....	21
2.2. Η εκπαίδευση στην περίοδο του φασισμού (1936-1940).....	23
2.3. Η νομοθετική ίδρυση των φροντιστηρίων (1940).....	25
2.4. Η εκπαίδευση στα χρόνια της Κατοχής (1941-1944).....	25
2.4.1. Η Δίκη των Τόνων	28
2.4.2. Η Λαϊκή Παιδεία.....	29
2.4.3. Η ίδρυση και οι δραστηριότητες της ΠΕΕΑ.....	31
2.5. Η εκπαίδευση και οι εκπαιδευτικοί στον Εμφύλιο Πόλεμο (1946-1949)	33
2.6. Οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες (Π.Α.) (1933-1964).....	34
2.6.1. Το Ωρολόγιο Πρόγραμμα και το Προσωπικό των Παιδαγωγικών Ακαδημιών	36

ΕΜΠΕΙΡΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

3. ΑΦΕΤΗΡΙΑ.....	40
4. ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ.....	42
5. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	43
6. ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ.....	45
7. ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ.....	78
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	80
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	84

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η περίοδος 1936-1949 που μεσολάβησε απέβη μία από τις δυσκολότερες περιόδους για την Ελλάδα, καθώς ακολούθησαν πολιτικές αναταραχές με κύριες τη δικτατορία του Μεταξά, την Κατοχή και τον Εμφύλιο πόλεμο που δίχασε την Ελλάδα (Καραφύλλης, 2013: 133). Είναι γεγονός πως η ελληνική ιστορία έχει σημαδευτεί από τα γεγονότα που αναφέρθηκαν παραπάνω τόσο από τον τρόπο διακυβέρνησης της χώρας όσο κι από τις πολιτικές απόψεις του κάθε ηγέτη. Άλλωστε, πάντα υπήρχε στενή σχέση των Ελλήνων -λαού και κομμάτων- με την ανώτατη εξουσία σε συνδυασμό με την επιρροή των ξένων δυνάμεων (Φλάϊσερ, 1988: 38).

Με τη δικτατορία του Μεταξά η χώρα εισέρχεται σε μια νέα κατάσταση, στην οποία κοινωνικοί και πολιτικοί αγώνες αποδυναμώνονται (Ρήγος, 1995: 57). Έπειτα, ακολουθεί η περίοδος της Κατοχής, όπου η αντίδραση του ελληνικού λαού σε μία ξένη υποδούλωση για ακαθόριστο χρονικό διάστημα θα επέφερε τον κίνδυνο του διαμελισμού (Λυμπεράτος, 2007: 9). Ακόμη, θα μελετηθούν τα γεγονότα του Εμφυλίου Πολέμου, που γεννήθηκε και αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της ελληνικής πολιτικής και κοινωνικής κατάστασης (Μαργαρίτης, 2005: 51).

Η εργασία απαρτίζεται από δύο κεφάλαια το θεωρητικό-βιβλιογραφικό και το εμπειρικό. Από τη μία, το θεωρητικό-βιβλιογραφικό μέρος αποτελείται από επιμέρους κεφάλαια όπου παρουσιάζονται τα σημαντικότερα στοιχεία που πραγματεύεται το θέμα της εργασίας. Το παραπάνω επιτυγχάνεται μέσω της βιβλιογραφικής ανασκόπησης. Από την άλλη, το εμπειρικό μέρος παρουσιάζει τη διαδικασία υλοποίησης και τα βήματα ολοκλήρωσης της έρευνας.

Ειδικότερα, το θεωρητικό-βιβλιογραφικό μέρος απαρτίζεται από δύο κεφάλαια το ιστορικό και το εκπαιδευτικό, τα οποία διαθέτουν επιμέρους ενότητες και υποενότητες. Το ιστορικό πλαίσιο παρουσιάζει στοιχεία για την περίοδο του φασισμού κατά την οποία ο Ιωάννης Μεταξάς, έχοντας στο πλευρό του το βασιλιά, λαμβάνει την εξουσία και θέτει σε εφαρμογή τα σχέδια επιβολής της δικτατορίας του. Η Κατοχή που ακολούθησε έμελλε να φέρει την Ελλάδα αντιμέτωπη με τρεις ισχυρές δυνάμεις. Γερμανοί, Ιταλοί και Βούλγαροι εισέβαλλαν στη χώρα, υποδουλώνοντας και χωρίζοντάς τη σε τρεις ζώνες. Ιστορικό γεγονός που επίσης αναφέρεται, είναι ο Εμφύλιος, ο οποίος αποτέλεσε συνέχεια του διχασμού που είχε ξεκινήσει από την

Κατοχή. Ήταν ένας πόλεμος ολοκληρωτικού χαρακτήρα όπως διαφαίνεται από τα αποτελέσματά του.

Όσον αφορά στο εκπαιδευτικό πλαίσιο, κατά την περίοδο της δικτατορίας του 1936, ο Μεταξάς καταρρίπτοντας τα σχέδια της μεταρρύθμισης του 1929 ιδρύει την ΕΟΝ έχοντας ως επίκεντρο τη νεολαία με σκοπό να αναδείξει τον Γ΄ ελληνικό πολιτισμό. Στη διάρκεια της Κατοχής το εκπαιδευτικό σύστημα δεν έμεινε ανεπηρέαστο. Τα περισσότερα σχολεία καταστράφηκαν, ενώ πολλοί εκπαιδευτικοί επιστρατεύθηκαν. Το 1944 ωστόσο, ιδρύθηκε η ΠΕΕΑ, η οποία είχε την ευθύνη του δύσκολου έργου της αποκατάστασης της ελληνικής εκπαίδευσης. Ολοκληρώνοντας η δυσμενής κατάσταση του Εμφυλίου πολέμου μεταφέρθηκε και στο χώρο της εκπαίδευσης με απολύσεις εκπαιδευτικών λόγω πολιτικών φρονημάτων και με παύση της περιόδου των σχολείων, ώσπου να ηρεμήσουν τα πράγματα.

Τέλος, το εμπειρικό μέρος παρουσιάζει τη μεθοδολογία, το σκοπό και τους στόχους-υποθέσεις της έρευνας που πραγματοποιήθηκε και ολοκληρώνεται με τις συνεντεύξεις, την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της καθώς και τις διαπιστώσεις που προκύπτουν από αυτήν.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΕΙ = Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα

ΕΑ = Εθνική Αλληλεγγύη

ΕΑΜ = Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο

ΕΕΑΜ = Εργατικό Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο

ΕΛΑΣ = Εθνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός

ΕΟΝ = Εθνική Οργάνωση Νεολαίας

ΕΠΟΝ = Εθνική Πανελλαδική Οργάνωση Νεολαίας

ΚΚΕ = Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος

ΟΕΣΒ = Οργανισμός Εκδόσεων Σχολικών Βιβλίων

ΠΑ = Παιδαγωγικές Ακαδημίες

ΠΕΕΑ = Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης

ΚΔΓΣΕ= Κεντρικό Διοικητικό και Γνωμοδοτικό Συμβούλιο
Εκπαιδεύσεως

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

1. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ (1936-1949)

1.1. Η περίοδος του φασισμού (1936-1940)

Οι μυστικές διαπραγματεύσεις μεταξύ του Τσαλδάρη (Λαϊκό Κόμμα) και του Σοφούλη (Κόμμα Φιλελευθέρων) προκάλεσαν αναταραχή στο στρατό, από τον οποίον είχαν απομακρυνθεί σε μεγάλο βαθμό τα δημοκρατικά στοιχεία. Τότε, ο υπουργός Στρατιωτικών στρατηγός Παπάγος εξέφρασε τις ανησυχίες του στρατού στον βασιλιά. Αυτό είχε ως συνέπεια να αντικατασταθεί από τον Ιωάννη Μεταξά, αρχηγό του κόμματος των Ελευθεροφρόνων. Το παραπάνω έφερε τον υποψήφιο δικτάτορα ένα βήμα πιο κοντά στην εξουσία (Λιναρδάτος, 1988: 176 Clogg, 2002: 141, 142).

Το πολιτικό αδιέξοδο και η εργατική αναταραχή που υπήρξε έφερε σε συνεχή επαφή τον Μεταξά με το παλάτι και δημιούργησε ευνοϊκές συνθήκες για την «ισχυρή κυβέρνηση» που ήθελε να σχηματίσει ο δικτάτορας. Η κατάσταση κορυφώθηκε όταν οι κομμουνιστές κήρυξαν μια 24ωρη γενική απεργία στις 5 Αυγούστου, ως αντίδραση στη πρόταση για νομοθετική ρύθμιση ελεγχόμενης εποπτείας των εργατικών διαφορών. Καθώς ο βασιλιάς απέρριψε τη συμφωνία μεταξύ του λαϊκού κόμματος και των φιλελευθέρων, συμφώνησε με τη διακοπή σημαντικών άρθρων του συντάγματος, η οποία συνέβη στις 4 Αυγούστου του 1936 από το Μεταξά με τη δικαιολογία ότι ήθελε να ματαιώσει την 24ωρη απεργία που είχε προγραμματιστεί (Clogg, 2002: 142 Clogg, 2012: 195).

Τη νύχτα που καταλύθηκε το κοινοβουλευτικό πολίτευμα από το Μεταξά δεν υπήρχε πολιτικό μέτωπο, ώστε να αντιταχθεί και να υπερασπιστεί τη δημοκρατία, παρά τον αιφνιδιασμό τους (Λιναρδάτος, 1988: 241). Ο Μεταξάς κερδίζοντας την εμπιστοσύνη του βασιλιά και των ενόπλων δυνάμεων πραγματοποιεί τη φιλοδοξία του για την αναμόρφωση του ελληνικού χαρακτήρα και την αναδιάρθρωση της κοινωνίας. Θαύμαζε τη γερμανική ιδεολογία, την οποία σύγκρινε με τον ατομικισμό των Ελλήνων και την έλλειψη συλλογικότητάς τους και υιοθέτησε πολλά εξωτερικά χαρακτηριστικά του Γερμανικού Ναζισμού και του Ιταλικού Φασισμού για την πειθάρχηση του ελληνικού λαού (Clogg, 2012: 196). Έτσι, σχηματίζεται ένας συνδυασμός φασιστικών χαρακτηριστικών και αφοσίωσης στην παράδοση (Γουναρίδης, 1994: 153).

Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, η αντίσταση που αντιμετώπισε ο Μεταξάς ήταν μικρή, όπως μικρός ήταν και ο ενθουσιασμός των Ελλήνων (Clogg, 2012: 197). Αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι «*Η Ελλάδα είχε πλέον μπει σε μία περίοδο μαρτυρίων, αφόρητης τυραννίας, χαφιεδισμού, εντατικής εκμετάλλευσης και πολιτικού εξανδραποδισμού του λαού της, στην εφιαλτική περίοδο της 4^{ης} Αυγούστου*» (Λιναρδάτος, 1988: 243).

1.2. Τα γεγονότα της περιόδου της Κατοχής (1941-1944)

Στην κατοχική πραγματικότητα δεν υπάρχει αμφιβολία πως η πατρίδα και σε μεγάλο βαθμό οι σχετικές με αυτήν τελετουργίες, διχάστηκαν ανάλογα με τον τρόπο που ο καθένας διεκδικούσε την ύπαρξή της. Πατριωτισμός και προδοσία προξένησαν κοινωνικές διαφορές και ανακατατάξεις με τον πιο απόλυτο τρόπο. Φυσικά, η πατρίδα των μεν δεν έμοιαζε καθόλου με την πατρίδα των δε. Ήταν απλώς ο κοινός τους παρονομαστής (Μαργαρίτης, 2003: 127). Τα ιστορικά γεγονότα της Κατοχής έμελλαν να μεγεθυνθούν τα προϋπάρχοντα κοινωνικά και οικονομικά ζητήματα και να φέρουν στην επιφάνεια τα λαϊκά αιτήματα για μία εκ νέου διαμόρφωση του ελληνικού πολιτικού συστήματος (Mazower, 1994: 40).

Οι τότε πολιτικοί ηγέτες του έθνους δεν κατάφεραν να αντισταθούν στη δικτατορία του Μεταξά, με αποτέλεσμα να μείνουν αδρανείς. Το ΕΑΜ (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο), με το στρατιωτικό σκέλος, τον ΕΛΑΣ (Εθνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός), απείλησαν ότι θα κυριαρχήσουν στο αντιστασιακό κίνημα. Παρά τον θαυμασμό που έτρεφε για το φασιστικό ιταλικό κράτος, ο Μεταξάς πρόβαλε ισχυρή αντίσταση, όταν οι Ιταλοί εισέβαλαν από την Αλβανία στην Ελλάδα στις 28 Οκτωβρίου. Μετά την κατάληψη της Αλβανίας από τους Ιταλούς τον Απρίλιο του 1939, οι υποψίες του Μεταξά για το ενδεχόμενο ιταλικής επίθεσης άρχισαν να γίνονται όλο και πιο έντονες. Το καλοκαίρι του 1940, πήραν τελική μορφή τα επεκτατικά σχέδια του Μουσολίνι απέναντι στην Ελλάδα. Ο Μεταξάς, μέχρι και την επίθεση της 28^{ης}, κατάφερε να κρατήσει ουδέτερη την Ελλάδα. Η εισβολή αναχαιτίστηκε γρήγορα, ενώ η χώρα πήρε την πρωτοβουλία να προχωρήσει στο εσωτερικό της Αλβανίας (Ιατρίδης, 1984: 41-42· Kralova, 2013: 33).

Μετά το θάνατο του Μεταξά στις 29 Ιανουαρίου του 1941, άρχισε να παίρνει σάρκα και οστά η απειλή της γερμανικής επίθεσης (Ιατρίδης, 1984: 42). Η γερμανική

επίθεση εναντίον της Ελλάδας πήρε τον κωδικό «Μαρίτα» και πραγματοποιήθηκε την Κυριακή του Πάσχα στις 6 Απριλίου 1941. Μέσα από την πίεση της Κατοχής, η κυβέρνηση Τσολάκογλου φάνηκε ανήμπορη να έλθει αντιμέτωπη με την κατάσταση που επικρατούσε (Mazower, 1994: 52-53). Μετά από σύντομη προώθηση μέσω της Μακεδονίας, τα γερμανικά στρατεύματα στις 9 Απριλίου κατέλαβαν τη Θεσσαλονίκη (Kralova, 2013: 34). Παρά τις λίγες μονάδες που αγωνίστηκαν ηρωικά, το ελληνικό μέτωπο κατέρρευσε γρήγορα. Οι Γερμανοί κατέλαβαν την Αθήνα στα τέλη του Απριλίου του 1941 αναγκάζοντας έτσι τον Τσολάκογλου να παραδώσει τον ελληνικό στρατό, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί στην πρωτεύουσα η πρώτη κυβέρνηση της Κατοχής, βάζοντας τέλος στην επίσημη αντίσταση της Ελλάδας κατά του Άξονα (Μπρισίμη-Μαράκη, 2000: 128).

Η διεύθυνση της ξένης κατοχής τέθηκε υπό ελληνικών κυβερνήσεων ανδρικήλων. Οι στενές σχέσεις με τους κατακτητές θεωρήθηκαν ως προδοσία του Έθνους και προξένησαν βαθιά δυσαρέσκεια στον ελληνικό λαό. Τα μέτρα που λήφθηκαν από τις κατοχικές κυβερνήσεις δεν ήταν τόσο επιτακτικά όσο η σύσταση των Ταγμάτων Ασφαλείας υπό την εποπτεία των Γερμανών. Δημιουργήθηκαν στο τέλος της δεκαετίας 1943 από την κυβέρνηση Κατοχής του Ιωάννη Ράλλη και επανδρώθηκαν από κατοχικές δυνάμεις. Ως στόχο τους είχαν να εξουδετερώσουν κάθε αντιστασιακή και αντεθνική δραστηριότητα που επιχειρούνταν να πραγματοποιηθεί σε οποιοδήποτε σημείο της κατοχικής Ελλάδος (Ιατρίδης, 1984: 43· Clogg, 2012: 219).

Καθώς οι Γερμανοϊταλοί ελέγχουν όλη την γεωγραφική έκταση της χώρας, ξεκινάει η γερμανική κατοχή της πείνας, των εκτελέσεων, αλλά και της «μαύρης αγοράς», καθώς και της συνεργασίας των δοσίλογων με τους κατακτητές (Μπρισίμη-Μαράκη, 2000: 128). Κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής, οι αρχές που υιοθετήθηκαν ήταν κυρίως πολιτικές επιτάξεις και απροσχημάτιστες λεηλασίες. Τα αφόρητα μέτρα που λήφθηκαν αποσκοπούσαν στην τελμάτωση της αντίστασης του πληθυσμού και στην τιμωρία οποιασδήποτε μορφής πρόκλησης, όπως ήταν η ποινή του θανάτου. Οι θάνατοι τριπλασιάστηκαν τους χειμερινούς μήνες, προερχόμενοι περισσότερο από την πείνα παρά από τις βόμβες και τις σφαίρες (Ιατρίδης, 1984: 45).

Το κύριο μέλημα όλων σχεδόν των Ελλήνων κατά τη διάρκεια της εχθρικής κατοχής ήταν ο αγώνας για την επιβίωση των ίδιων και των οικογενειών τους μέσα σε απίστευτες καταστάσεις κακουχιών και στερήσεων (Clogg, 2012: 204). Η ελληνική κατοχή και τα αποτελέσματά της, καταργώντας την εθνική ανεξαρτησία και θέτοντας

τους κατοίκους της χώρας αντιμέτωπους με τον φόβο του θανάτου από την πείνα, τις εκτελέσεις και τα βασανιστήρια, προξένησαν μία ρήξη που, με το πολιτικό νόημα που της απέδωσε η αντιστασιακή δράση, διαφοροποίησε εξ ολοκλήρου την ελληνική κοινωνία (Χαραλαμπίδης, 2012: 139).

1.3. Η ίδρυση του ΕΑΜ και τα παρακλάδια του

Το ΕΑΜ (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο) εκπροσώπησε τη ριζοσπαστικοποίηση μεγάλου τμήματος της ελληνικής κοινωνίας που συντελέστηκε μέσα στη δίνη της κατοχικής περιόδου και ιδρύθηκε στις 27 Σεπτεμβρίου του 1941 στην Αθήνα με απόφαση του ΚΚΕ (Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος) (Χαραλαμπίδης, 2012: 142). Καθοδηγητικό ρόλο στην οργάνωση αποτέλεσε το ΚΚΕ, το οποίο συγκέντρωσε γύρω του περίπου ενάμιση εκατομμύριο οπαδούς (Μπουσχότεν, 1994: 368).

Οι επιδιώξεις του ΕΑΜ στρέφονται όχι μόνο στην απελευθέρωση της Ελλάδας αλλά και στις αλλαγές των πολιτικών εξελίξεων μετά από την Απελευθέρωση (Κέδρος, 1983: 140). Στην προπαγάνδα του το ΕΑΜ δεν απώθησε άτομα προερχόμενα από συντηρητικές και παραδοσιακές κοινωνίες. Η οργάνωση αυτή αγωνιζόταν κατά των δυνάμεων του Άξονα, ενώ απαιτούσε την δημιουργία συντακτικής Βουλής αμέσως μετά την απελευθέρωση, ώστε να μπορέσει ο ελληνικός λαός να αποφασίσει για τη μορφή διακυβέρνησής του. Έπειτα από την ίδρυση του ΕΑΜ δημιουργήθηκαν μέσα σε ένα χρόνο τα παρακλάδια του (Clogg, 2012: 206).

Ένα από αυτά ήταν ο ΕΕΑΜ (Εργατικό Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο). Ήταν το κίνημα των εργαζομένων, το οποίο ιδρύθηκε στις 16 Ιουλίου του 1941 και απευθυνόταν κυρίως στην εργατική τάξη. Ήταν βασικός υποκινητής ορισμένων εντυπωσιακών απεργιών, όπως εκείνη του Φεβρουαρίου και του Μαρτίου του 1943. Η ΕΑ (Εθνική Αλληλεγγύη) ήταν το παρακλάδι του ΕΑΜ που ευθυνόταν για την οργάνωση βοήθειας στα θύματα του Αλβανικού πολέμου αλλά και για το λιμό που εξαπλώθηκε το χειμώνα του 1941-42 στην Αθήνα (Clogg, 2012: 206). Έργο της ήταν να συλλέξει χρήματα για την Εθνική Αντίσταση και για να παρέχει βοήθεια στα θύματα των διώξεων των κατακτητών (Κέδρος, 1983: 138).

Η ΕΠΟΝ (Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νεολαίας), η οποία ιδρύθηκε στις 23 Φεβρουαρίου 1943 μέσω μιας κρυφής σύσκεψης όλων των εκπροσώπων των

νεανικών οργανώσεων, απευθυνόταν στη νεολαία και απέκτησε πολλά μέλη (Clogg, 2012: 206). Η ΕΠΟΝ λίγο μετά την ίδρυσή της υπήρξε η μεγαλύτερη οργάνωση της νεολαίας που είχε ενεργό συμμετοχή στα πολιτικά γεγονότα την περίοδο της κατοχής. Συσπείρωσε γύρω της πολλούς νέους και νέες, που έλαβαν μέρος στην Εθνική Αντίσταση, τόσο από τα αστικά κέντρα όσο και από τις επαρχίες. *«Κύρια επιδίωξη της ΕΠΟΝ ήταν να δημιουργήσει νέα πρότυπα ζωής και να αναδείξει καινούριες αξίες όπως αυτή της συλλογικότητας, της συντροφικότητας, της κοινωνικής αλληλεγγύης και της ενεργού συμμετοχής στα κοινωνικά δρώμενα. Προσπάθησε να δημιουργήσει ένα συνολικό όραμα μέσα από το παλμό των νέων της εποχής και έπλασε ένα από τα πιο ζωντανά κομμάτια της Αντίστασης»* (Δημητρόπουλος & Ολυμπίτου, 2000: 16, 17).

Τέλος, το παρακλάδι της ΕΑΜ με τη μεγαλύτερη σημασία ήταν ο ΕΛΑΣ που ιδρύθηκε στις 16 Φεβρουαρίου του 1942 (Clogg, 2012: 207). Οι αγρότες, που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην Αντίσταση, αποτέλεσαν το σκελετό του ΕΛΑΣ (Μπουσχότεν, 1994: 368). Οι πρώτες ομάδες ανταρτών εμφανίστηκαν στην αρχή του καλοκαιριού του 1942 και η πιο σημαντική από αυτές είχε αρχηγό τον Αθανάσιο Κλαρά. Ο τελευταίος, που ήταν γνωστός και με το ψευδώνυμο Άρης Βελουχιώτης, ανέλαβε πολύ σύντομα χρέη καπετάνιου της οργάνωσης αυτής στα χρόνια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου (Clogg, 2012: 207).

1.4. Τα συμβάντα του Δεκέμβρη 1944

Το Δεκέμβριο του 1944, λίγο μετά την απελευθέρωση, διαδραματίζονται στην Αθήνα τα Δεκεμβριανά, ή διαφορετικά η «μάχη της Αθήνας». Πρόκειται για τη σύγκρουση των δυνάμεων των δεξιών και αριστερών παρατάξεων για το ποιος θα ελέγχει την πορεία των πραγμάτων στη μεταπολεμική Ελλάδα (Μπρισίμη-Μαράκη, 2000: 135). Η σύγκρουση του Δεκέμβρη περιείχε διακριτικά στοιχεία του ψυχρού και ψυχολογικού πολέμου αλλά και προπαγάνδας (Οικονομίδης, 1996: 206).

Αφορμή και όχι αιτία των συγκρούσεων αποτέλεσε το πολιτικό πρόβλημα του αφοπλισμού των Ανταρτών του ΕΑΜ και της αναδιαμόρφωσης του ελληνικού στρατού (Χατζηιωσήφ, 2007: 363). Μπορεί ακόμα να λεχθεί, ότι τα γεγονότα του Δεκεμβρίου του 1944 αποτέλεσαν συνέπεια της πίεσης που άσκησε το ΚΚΕ στους εταίρους του πέρα από τα όρια της πολιτικής του Λαϊκού Μετώπου (Smith, 1997: 87).

Στη σύγκρουση εμπλέκεται έντονα ο αγγλικός παράγοντας, καθώς ο Τσόρτσιλ δίνει εντολή στον επικεφαλής Σκόμπυ να αντιμετωπίζει πλέον την Αθήνα ως «κατεχόμενη πόλη» (Μπρισίμη-Μαράκη, 2000: 135). Τις πρώτες μέρες του Δεκεμβρίου, οι δύο αντίπαλες παρατάξεις στην Ελλάδα προετοιμάζονται για τη σύγκρουση, για διαφορετικούς σκοπούς η καθεμιά. Η μάχη του Δεκεμβρίου ήταν η τελευταία προσπάθεια του ΕΑΜικού στρατοπέδου να ενώσει την ελληνική κοινωνία κάτω από τους δικούς του όρους. Αυτό που επεχείρησε η ηγεσία του ΕΑΜ ήταν η λήψη της εξουσίας δίχως την διάσπαση των σχέσεων με τους Συμμάχους -Αγγλία- (Οικονομίδης, 1996: 208).

Τέλος, τα Δεκεμβριανά συνετέλεσαν στη ραγδαία μεταστροφή του κλίματος αναζωογονώντας τον παραδοσιακό αντικομμουνισμό (Λυμπεράτος, 2001: 198). Μετά το πέρας των γεγονότων του Δεκεμβρίου, η Αθήνα και ο Πειραιάς βρέθηκαν υπό την εποπεία της δεξιάς παράταξης. Η διαμάχη, που διήρκησε αρκετές ημέρες, έφτασε στο τέλος με ήττα του Αριστερού Μετώπου, μετά από αιματοχυσία, και υπήρξε ο ωιωνός του Εμφυλίου, που δεν άργησε να φανεί (Μπρισίμη-Μαράκη, 2000: 135). Ο Δεκέμβρης του '44 σφράγισε την αρχή μιας περιόδου κατά την οποία το ελληνικό κράτος θα διένυε για τις επόμενες δεκαετίες διαφορετικά στάδια συγκριτικά με άλλα ευρωπαϊκά κράτη (Χατζηιωσήφ, 2007: 390).

1.5. Ο Εμφύλιος Πόλεμος (1946-1949)

Μετά την ολοκλήρωση των Βαλκανικών πολέμων και του Εθνικού Διχασμού, ο εμφύλιος πόλεμος αναλογεί στη σημαντικότερη τομή της ελληνικής ιστορίας στον 20^ο αιώνα. Είναι αξιοσημείωτο, ότι πέρασαν πενήντα χρόνια από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου για να εμφανιστεί η λέξη «εμφύλιος» πρώτη φορά σε τίτλο ιστορικού συμποσίου (Χουλιάρης, 2003: 428). Κατά τη διάρκεια της Αντίστασης, εμφανίστηκαν τα πρώτα ψήγματα του εμφυλίου πολέμου, δεδομένης της παράδοξης κατάστασης που είχε δημιουργήσει η δικτατορία Μεταξά, οι προκαταλήψεις των παλαιών πολιτικών για τους κομμουνιστές και η πολιτική αδράνειας που άφηνε η αδύναμη ή και ανύπαρκτη κεντρική εξουσία (Smith, 1997: 89). Ήταν, επομένως, υποχρεωτική η ανάγκη ανασυγκρότησης της επικρατούσας εθνικής ιδεολογίας για το μέλλον των αστικών σχέσεων της χώρας.

Μία από τις συνέπειες της περιόδου της Κατοχής ήταν να χάσουν τη σταθερότητά τους οι αστικές ιδεολογικές σχέσεις, λόγω της έλλειψης του παραδοσιακού πολιτικού κόσμου από το μέτωπο της αντίστασης (Λυμπεράτος, 2001: 197). Δε μπορεί να οριστεί ξεκάθαρη αφετηρία για την τελευταία και οδυνηρή περίοδο του εμφυλίου πολέμου. Αντιθέτως, αυτή αναπτύχθηκε σταδιακά από τη βία των δεξιών δυνάμεων και των αριστερών ενόπλων ομάδων που παρουσιάστηκαν ανάμεσα στη συμφωνία της Βάρκιζας, τον Φεβρουάριο του 1945, και το δημοψήφισμα, τον Σεπτέμβριο του 1946 (Close & Βερέμης, 1997: 129).

Κατά τη χρονική περίοδο 1946-1949, είναι σαφές ότι βρισκόμαστε αντιμέτωποι σε μια σκληρότατη πολεμική αναμέτρηση. *«Έναν πόλεμο ολοκληρωτικού χαρακτήρα, δηλαδή από εκείνους που δεν αφορούν μόνο τους στρατούς και τους ενόπλους αλλά την κοινωνία ολόκληρη»* (Μαργαρίτης, 2005: 51). Το αντιστασιακό κίνημα παρεχόταν τώρα ως φυσική διόδος στις αυθόρμητες απόπειρες να καλυφθεί το κενό που είχε προξενήσει η κατάρρευση του οργανωμένου Κράτους, αλλά και η ανάγκη για ύπαρξη μιας εναλλακτικής λύσης στην άβουλη υποταγή ή και η συνεργασία με τον εχθρό (Smith, 1997: 86-87).

Ο εμφύλιος έδωσε μια εντελώς νέα διάσταση μίσους και διχασμού στην ελληνική πραγματικότητα. Ο διχασμός αυτός της ελληνικής κοινωνίας δημιούργησε το «εμείς» και το «οι άλλοι» με αποτέλεσμα να οδηγήσει σε μία μη συμβατή πολιτική συμβίωση με μηδαμινές πιθανότητες συμβιβασμού. Σύμφωνα με τον Clogg *«περίπου 80.000 Έλληνες σκοτώθηκαν κατά την διάρκεια του, 20.000 καταδικάστηκαν για αδικήματα εναντίον του κράτους, πάνω από 5.000 σε θανατική ποινή ή ισόβια και 700.000 πρόσφυγες, πάνω-κάτω το 10% του πληθυσμού, αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους»* (Clogg, 2012: 241). Αν μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η Ελλάδα αποτέλεσε ένα διχασμένο έθνος, με τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Εμφύλιο διχάστηκε ακόμα περισσότερο. Η κατάσταση που προκλήθηκε άφησε ένα αίσθημα πικρίας, η οποία επρόκειτο να επισκιάσει βαριά την μεταπολεμική πολιτική ανάπτυξη του τόπου (Λυμπεράτος, 2001: 214· Μαργαρίτης, 2005: 51).

2. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ (1929-1949)

2.1. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929

Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929 θεωρείται ουσιαστικά ως επανάληψη της προσπάθειας που έγινε τα χρόνια 1913-1917. Αυτήν την φορά το έδαφος ήταν πρόσφορο, ώστε να υπάρξει μια επιτυχής έκβαση για τον εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης του ελληνικού λαού. Οι μονόδρομοι σχολικοί μηχανισμοί που υπήρχαν στην Ελλάδα αλλά και η μόρφωση με το θεωρητικό, αρχαϊστικό και κλασικιστικό χαρακτήρα, δεν μπορούσε πλέον να υπηρετήσει τις νέες συνθήκες που διαμορφώνονταν στο κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον. Η αναγκαιότητα της προσαρμογής της εκπαίδευσης στο νέο χαρακτήρα του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού είναι και εκείνη που αναγκάζει την κοινωνία να μεταβεί σε αυτή την αλλαγή (Καραφύλλης, 2013: 128· Μπουζάκης, 2003: 99-100).

Το σημαντικότερο επίτευγμα αυτής της μεταρρύθμισης είναι ότι έδωσε μεγάλο βάρος στην τεχνικό-επαγγελματική εκπαίδευση η οποία εξακολούθησε να είναι ατροφική (Κυπριανός, 2004: 225). Η θέσπιση, για πρώτη φορά στην ιστορία της εκπαίδευσης δεύτερου σχολικού δικτύου, προσπάθησε να λύσει το πρόβλημα του υπερπληθυσμού στα γυμνάσια. Οι μαθητές που δεν ήθελαν να συνεχίσουν τις σπουδές τους λόγω οικονομικών και πνευματικών δυσκολιών είχαν την ευκαιρία μιας δεύτερης επιλογής. Ωστόσο, συνέπεια αυτής της απόφασης ήταν να αποκλείονται οι μαθητές της τεχνικό-επαγγελματικής εκπαίδευσης από τα άλλα είδη σχολείων καθώς και να διοχετεύονται μόνο στην αγορά εργασίας (Καραφύλλης, 2013: 128· Μπουζάκης, 2003: 101).

Η εξάχρονη υποχρεωτική φοίτηση ήταν ένα ακόμη επίτευγμα γιατί έδινε την ευκαιρία μιας ενιαίας και ομοιόμορφης εκπαίδευσης για όλους τους μαθητές χωρίς κοινωνικές διακρίσεις (Χατζηστεφανίδης, 1986: 277). Το μέτρο αυτό διευκόλυνε την πρόσβαση σε σχολεία που ήταν μακριά από τη μόνιμη κατοικία των μαθητών, οι οποίοι δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα να μετακινηθούν σε αυτά. Οι εκπαιδευτικοί σκοποί αλλάζουν. Κύριος σκοπός του σχολείου είναι η προετοιμασία του παιδιού για τη ζωή και όχι για το επόμενο στάδιο εκπαίδευσης, ξεκινώντας μάλιστα από το νηπιαγωγείο (Καραφύλλης, 2013: 128, 129· Μπουζάκης, 2003: 101).

Αξιόλογες προσπάθειες έγιναν για τη συνεκπαίδευση των δύο φίλων, για την ίδρυση και τη λειτουργία ειδικών τάξεων ή σχολείων για παιδιά με ειδικές ανάγκες και προβλήματα υγείας καθώς και για την ίδρυση νυχτερινών σχολείων για όσους δεν μπορούσαν να φοιτήσουν σε ημερήσιο. Η μεταρρύθμιση αυτή έδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στην παιδεία των κοριτσιών, που ήταν παραμελημένη, με την καθιέρωση στοιχειώδους υποχρεωτικής μόρφωσης. Η παραπάνω προσπάθεια πραγματοποιήθηκε με την σύσταση Γυμνασίων θηλέων στις μεγαλουπόλεις και μεικτών στις επαρχίες καθώς και με την ίδρυση των Παρθεναγωγείων (Καραφύλλης, 2013: 129). Επιπλέον, ως γλώσσα διδασκαλίας στο Δημοτικό Σχολείο παρέμεινε η δημοτική γλώσσα, για τις τέσσερις πρώτες τάξεις ενώ για τις δύο τελευταίες υπήρχε συνδυασμός καθαρεύουσας και δημοτικής (Ευαγγελόπουλος, 1998: 65).

Ως απόρροια της παραπάνω μεταρρύθμισης ήταν η αντίδραση από τους κύκλους των εκπαιδευτικών, δηλαδή την Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών και τα συνεργαζόμενα με αυτή σωματεία καθώς και τη Σύγκλητο του Πανεπιστημίου Αθηνών, που υπέβαλαν υπόμνημα στην κυβέρνηση. Αντίδραση στα νομοσχέδια του 1929 υπήρξε και από τον Δ. Γληνό με δημοσιεύματα στην εφημερίδα *Ακρόπολις*. Ο παραπάνω κάνει λόγο για «*εμπαιγμό του λαού από τους εκλεκτούς του*», για την εκπαίδευση αναφέρει πως βασικό πρόβλημά της ήταν η μόρφωση των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων (εργάτες, αγρότες), επιθυμεί να επεκταθεί το Δημοτικό σχολείο σε όλη τη χώρα και να στελεχωθεί με το απαραίτητο διδακτικό προσωπικό. Η τεχνικό-επαγγελματική εκπαίδευση σημειώνει «*πως μόνο υπονοείται και δεν πραγματοποιείται*». Τέλος, ο Γληνός στην κριτική του για τη μεταρρύθμιση του 1929 επεσήμανε ότι «*ό, τι περιέχει καλό δεν είναι νέο και ό, τι περιέχει νέο δεν είναι καλό*» (Καραφύλλης, 2013: 131· Κάτσικας & Θεριανός, 2004: 124· Μπουζάκης, 2003: 103).

Συνοψίζοντας, η μεταρρύθμιση του 1929 προσπάθησε να εντάξει την ελληνική εκπαίδευση στα δεδομένα της σύγχρονης πραγματικότητας και στις ανάγκες της κοινωνίας. Βέβαια, και αυτή η μεταρρυθμιστική απόπειρα ήταν σύντομη εξαιτίας της αλλαγής του πολιτικού σκηνικού και της ανάληψης της ηγεσίας από την αντιπολίτευση, η οποία κατήργησε τις περισσότερες από αυτές τις διατάξεις. Ύστερα από τη μεταρρύθμιση του 1929 θα αργήσουν να ξαναγίνουν ανάλογες προσπάθειες, με αυτήν κλείνει «*ένας κύκλος αδιάκοπων προσπαθειών*» και, μάλλον «*άγονων αγώνων*» ώστε να ξαναγίνει μια καινούργια μεταρρυθμιστική παρέμβαση στην εκπαίδευση (Καραφύλλης, 2013: 132· Μπουζάκης, 2003: 105).

2.2. Η εκπαίδευση στην περίοδο του φασισμού (1936-1940)

Το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου του 1936 προέβη σε μία μεταβολή ολοκληρωτικού χαρακτήρα του εκπαιδευτικού συστήματος που είχε ξεκινήσει από το 1929 (Χατζηστεφανίδης, 1990: 281). Με την έγκριση του βασιλιά Γεωργίου, ο φασισμός εισχωρεί στην Ελλάδα με το καθεστώς του Μεταξά. Ως πρόσχημά του για τη στέρηση των ελευθεριών του λαού χρησιμοποιεί τον «κομμουνισμό» και θεωρεί ότι οπαδοί αυτού είναι οι εκπαιδευτικοί από τα Πανεπιστήμια μέχρι τους δημοδιδασκάλους (Τζάνη & Παμουκτσόγλου, 1998: 133). Το Μεταξικό καθεστώς επέβαλε ριζικές μεταβολές στο εκπαιδευτικό σύστημα και κατήργησε ό, τι είχε θεσπιστεί με τη μεταρρύθμιση του 1929 (Κάτσικας & Θεριανός, 2004: 137).

Ο δικτάτορας επρόκειτο να εκμεταλλευτεί την εκπαίδευση και να την χρησιμοποιήσει βάνανυσα ως μέσο άσκησης της πολιτικής του (Τζάνη & Παμουκτσόγλου, 1998: 134). Η δικτατορία εξισώνει το δημοτικισμό με τον κομμουνισμό, επαναφέρει την καθαρεύουσα και ασπάζεται το τρίπτυχο «πατρίδα, θρησκεία, οικογένεια» (Κυπριανός, 2004: 203). Επιπλέον, ο Μεταξάς μιμήθηκε το Τρίτο Ράιχ του Χίτλερ και έφερε στο προσκήνιο τον «Γ' Ελληνικό Πολιτισμό». Υπό την καθοδήγησή του, ο πολιτισμός αυτός θα ταίριαζε τις ειδωλολατρικές αξίες του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού και ιδιαίτερα της Σπάρτης με τα χριστιανικά πρότυπα της μεσαιωνικής αυτοκρατορίας του Βυζαντίου (Clogg, 2002: 143· Clogg, 2012: 196).

Ο Μεταξάς έδινε ιδιαίτερη βάση στους νέους της χώρας, ίδρυσε την ΕΟΝ (Εθνική Οργάνωση Νεολαίας) με στόχο να γίνει ο συνεχιστής των ιδεών του έπειτα από το θάνατό του. Προσπάθησε να συνδέσει την ΕΟΝ με το σχολείο και για το λόγο αυτό η εγγραφή όλων των μαθητών στην οργάνωση ήταν υποχρεωτική (Καραφύλλης, 2013: 141· Κάτσικας & Θεριανός, 2004: 137· Clogg, 2012: 197). Μάλιστα, όσοι μαθητές συμπλήρωναν τον αριθμό των 20 απουσιών από τις συγκεντρώσεις της οργάνωσης, θα έχαναν τη σχολική χρονιά (Καραφύλλης, 2013: 141). Ακόμη, η ιδεολογία του δεν στηριζόταν σε θεωρίες φυλετικής ανωτερότητας (Clogg, 2012: 197).

Το 1937 ιδρύθηκε ο ΟΕΣΒ (Οργανισμός Εκδόσεων Σχολικών Βιβλίων), ο οποίος παρείχε τη δυνατότητα παραγωγής, τη διάδοση και τη χρήση των διδακτικών εγχειριδίων σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης (Κουστουράκης, 2007: 105). Απώτερος σκοπός του ήταν η προσπάθεια αυστηρού ελέγχου της γνώσης και η εξύμνηση του καθεστώτος μέσω του Αναλυτικού Προγράμματος. Τα βιβλία

εναρμονίστηκαν με την ιδεολογία του καθεστώτος και εξυμνούσαν το δικτάτορα, όπως για παράδειγμα στο αναγνωστικό της Δ΄ Δημοτικού, όπου ο Μεταξάς παρουσιάζεται ως «μάγος» (Καραφύλλης, 2013: 142Κάτσικας & Θεριανός, 2004: 136).

Το εκπαιδευτικό σύστημα αυτήν τη περίοδο διατήρησε το εξαετές Δημοτικό Σχολείο και θεσμοθέτησε εξετάσεις για τη Δ΄ και Ε΄ Δημοτικού, ενώ όσοι τα κατάφερναν είχαν την ευκαιρία να φοιτήσουν στο διετές Γυμνάσιο. Σκοπός αυτού του σχεδιασμού ήταν η μείωση του μαθητικού πληθυσμού στα επόμενα έτη φοίτησης (Καραφύλλης, 2013: 140 Τζάνη & Παμουκτσόγλου, 1998: 135). Ο Μεταξάς, κατά την περίοδο διακυβέρνησής του προχώρησε στη δημιουργία τεσσάρων τύπων σχολείων για τη μέση εκπαίδευση. Ειδικότερα, υπήρχαν το πενταετές «Αστικό» σχολείο, το πενταετές κατώτερο Γυμνάσιο, το οκταετές Γυμνάσιο και το Πρακτικό Λύκειο (Καλεράντε, 2011: 190).

Τα πεντατάξια σχολεία μεταβλήθηκαν σε τριτάξια το 1939 και δέχονταν μαθητές που είχαν αποφοιτήσει από το δημοτικό μετά από εξετάσεις. Το κλασικό γυμνάσιο, το πρακτικό λύκειο και το πεντατάξιο προγυμνάσιο έπαψαν να λειτουργούν από το 1939 και η μέση εκπαίδευση χωρίστηκε σε δύο κύκλους, όπου ο πρώτος διαρκεί έξι έτη και είναι το Γυμνάσιο και ο δεύτερος διαρκεί δύο έτη και είναι το Λύκειο (Καραφύλλης, 2013: 141· Κάτσικας & Θεριανός, 2004: 137-138). Η δημιουργία των τριτάξιων αστικών σχολείων οδηγεί στην αγορά εργασίας ή σε κατώτερες θέσεις του δημοσίου, χωρίς όμως επαγγελματική κατάρτιση (Τζάνη & Παμουκτσόγλου, 1998: 136).

Επιπρόσθετα, καταργείται η μεικτή φοίτηση στα σχολεία, με αποτέλεσμα τα κορίτσια να ωθούνται από το κράτος στο να εγκαταλείψουν το σχολείο και να παντρευτούν, ώστε να γίνουν σωστές νοικοκυρές και σύζυγοι (Καραφύλλης, 2013: 141). Αποτελεί γεγονός πως η Μέση Εκπαίδευση έτσι όπως τη διαμόρφωσε ο Μεταξάς απευθυνόταν κυρίως στα αγόρια και τη μόρφωσή τους (Καλεράντε, 2011: 191). Ένα ακόμη μέτρο ήταν η επαναφορά των διδάκτρων και των εκπαιδευτικών τελών στη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση (Τζάνη & Παμουκτσόγλου, 1998: 136).

2.3. Η νομοθετική ίδρυση των φροντιστηρίων (1940)

Κατά το έτος 1940, έχουμε τη νομοθετική συγκρότηση των φροντιστηρίων, τα οποία μέχρι και σήμερα θα παίζουν ένα πολύ σημαντικό ρόλο για την εκπαίδευση. Αν και τα φροντιστήρια θεωρούνται ένας ιδιωτικός εκπαιδευτικός θεσμός, ωστόσο δημιουργήθηκαν από το ίδιο το ελληνικό κράτος. Σύμφωνα με τον αναγκαστικό νόμο 2545/40 *«περί ιδιωτικών σχολείων, φροντιστηρίων, οικοτροφείων»* τα φροντιστήρια θεσμοθετούνται ως: *«... η εν ταυτώ χώρω διδασκαλία μαθημάτων εις ομάδα προσώπων πλειόντων των πέντε εν συνόλω ή ασχέτως αριθμού ομάδων προς συμπλήρωσιν και εμπέδωσιν γνώσεων αναγομένων εις τον κύκλο μαθημάτων της στοιχειώδους, μέσης, ανωτέρας και ανωτάτης εκπαιδύσεως ή προς εκμάθησιν ξένων γλωσσών ή μουσικής ή γενικώς μαθημάτων αναφερομένων εις ελεύθερας σπουδάς»*. Ο παραπάνω νόμος καθιέρωσε το δικαίωμα της διδασκαλίας στο σπίτι, καθώς και τους όρους λειτουργίας του φροντιστηρίου.

Η μείωση των κρατικών χορηγήσεων για την εκπαίδευση, προκειμένου να είναι διαθέσιμη η εκμάθηση των ξένων γλωσσών, της μουσικής κ.λπ. στο σχολείο, έδωσε την ευκαιρία στους ιδιώτες να προσφέρουν αυτήν την υπηρεσία. Ακόμη, η παρουσία των εισαγωγικών εξετάσεων στα ΑΕΙ (Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα) ήταν ιδιαίτερα ανταγωνιστικές και οδήγησαν στην ακόμη μεγαλύτερη διόγκωση του φροντιστηριακού φαινομένου. Ωστόσο, εκτός από οικονομικούς λόγους, υπήρξαν και πολιτικές αιτίες που εξυπηρέτησαν την εξέλιξη των φροντιστηρίων στη χώρα μας. Στις αρχές της λειτουργίας τους έγιναν χώρος απασχόλησης εκπαιδευτικών, οι οποίοι λόγω πολιτικών πεποιθήσεων ήταν αποκλεισμένοι από το δημόσιο σχολείο (Κάτσικας & Θεριανός, 2004: 141).

2.4. Η εκπαίδευση στα χρόνια της Κατοχής (1941-1944)

Μετά την πάροδο σαράντα χρόνων, είναι αρκετά δύσκολο να μπορέσουμε να αποτυπώσουμε την όψη μιας τόσο συγκλονιστικής περιόδου, όπως είναι αυτή της Εθνικής Αντίστασης του 1941-1944 και μέσα από αυτό το χρονικό διάστημα να μελετήσουμε την ιστορία της παιδείας μας στα φοβερά και μαζί γεμάτα μεγαλεία χρόνια (Σακελλαρίου, 1984: 15). Η δεκαετία του '40 είναι ίσως η πιο δυσμενής για την κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή του ελληνισμού. Το ίδιο ισχύει και για

το χώρο της εκπαίδευσης (Καραφύλλης, 2013: 142). Στο πλαίσιο των παραπάνω γεγονότων, λόγω των βομβαρδισμών, της καταστροφής ή της κατάληψης των διδακτηρίων και της έλλειψης διδακτικού προσωπικού το εκπαιδευτικό σύστημα δυσλειτουργούσε (Κάτσικας & Θεριανός, 2004: 143).

«Σύμφωνα με στοιχεία, οι κατακτητές επίταξαν 8.345 σχολικά κτίρια και μόνο τα 719 από αυτά παρέμειναν όπως είχαν. Πολλά κάηκαν, άλλα γκρεμίστηκαν ή έπαθαν σοβαρές ζημιές από βομβαρδισμούς ή ανατινάξεις και τα πιο πολλά καταστράφηκαν και έμειναν δίχως θρανία κι άλλον εξοπλισμό» (Σακελλαρίου, 1984: 27). Όσα σχολεία συνέχισαν να λειτουργούν, κυρίως δημοτικά, είχαν ως στόχο τους περισσότερο να παρέχουν στα παιδιά ασχολίες και να τα προφυλάσσουν από τους κινδύνους που τα απειλούσαν, παρά να τους προσφέρουν μόρφωση και αγωγή (Δημαράς, 2013: 208-209).

Από τους πρώτους κλάδους των εργαζομένων που ενσωματώθηκαν ομαδικά στην εθνική αντίσταση και κατέβαλαν επίμονες προσπάθειες τόσο για την απομάκρυνση του κατακτητή όσο και για την ανασύσταση της εκπαίδευσης ήταν οι εκπαιδευτικοί (Τζήκα, 2011: 207). Ένα μεγάλο κομμάτι από το σύνολο των δασκάλων που είχαν επιστρατευτεί για τον πόλεμο, είτε πέθαναν στο πεδίο της μάχης στα βουνά της Αλβανίας, είτε επέστρεψαν ανάπηροι. Οι εκπαιδευτικοί, με μία σειρά από κινητοποιήσεις, για να ανταπεξέλθουν στις αντίξοες συνθήκες, κατάφεραν να ιδρύσουν παιδικά συσσίτια, που στη συνέχεια εξαπλώθηκαν και σε μεγάλο τμήμα των Δημοσίων Υπηρεσιών (Σακελλαρίου, 1984: 27, 30).

Η κατεχόμενη Ελλάδα έμοιαζε με μια κατεστραμμένη και ισοπεδωμένη χώρα, μία παρόμοια κατάσταση χαρακτηρίζει και την εκπαίδευση (Τζήκα, 2011: 204-205). Ο Παγκάκης υποστηρίζει πως *«Η τρομοκρατία, οι στερήσεις, η αρπαγή περιουσιακών στοιχείων, τα αντίποινα στις αντιστασιακές ενέργειες -θανατικές εκτελέσεις, φυλακίσεις, εκτοπίσεις- ήταν τα κύρια χαρακτηριστικά της περιόδου, που δικαιολογημένα συγκέντρωναν το ενδιαφέρον των Ελλήνων στον αγώνα για την επιβίωση και τη δράση για την ελευθερία»*. Επομένως, η αφιέρωση χρόνου στα εκπαιδευτικά δρώμενα, στην οργάνωση και στη λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος, κάτω από τις κρατούσες συνθήκες της περιόδου αλλά και η μελλοντική πορεία ήταν ένα θέμα που απαιτούσε ηρωισμό, θάρρος, τόλμη και εξαιρετική φαντασία (Παγκάκης, 1993: 81).

Η σκληρότητα κυριαρχούσε στο πνεύμα της εποχής. Τα Ελληνόπουλα ανατρέφονταν και εκπαιδεύονταν στο πνεύμα της τυραννίας και του πολέμου, ενώ ήταν συνηθισμένα σε εικόνες μαρτυριών και εκτελέσεων, σαν ένα καθημερινό και

συχνό φαινόμενο στις ανεξέλεγκτες συνθήκες που επικρατούσαν (Ρηγόπουλος, 1972: 109). Για το λόγο αυτό, αρκετά από τα σχολεία δεν κατάφεραν να λειτουργήσουν κι όσα λειτούργησαν, αυτό έγινε με ανεπάρκεια και για μικρά μόνο διαστήματα (Σακελλαρίου, 1984: 27). Τα αποτελέσματα της όλης αναταραχής σε όλους τους τομείς ήταν καθοριστικά, καθώς το σχολικό έτος 1940-1941 διήρκησε 3 μήνες, ενώ το σχολικό έτος 1941-1942 μόλις 30 ημέρες (Μπουζάκης, 2003: 109). Τόσο οι ενήλικες όσο και τα παιδιά ήταν προΐδεασμένα για τέτοιες περιπτώσεις σωματικά και πνευματικά. Σίγουρο είναι ότι οι πολιτικές ανακατατάξεις στην Ελλάδα κι όχι μόνο, προξένησαν αλλαγές στην οργάνωση, διοίκηση και εποπτεία της εκπαίδευσης (Ευαγγελόπουλος, 1998: 154).

Το υπό κατοχή υπουργείο Παιδείας «των δοσίλογων» δεν μπορούσε να κινητοποιηθεί ιδιαίτερα γύρω από τις ανεξέλεγκτες καταστάσεις, πόσο μάλλον να τις νομιμοποιεί. *«Εντοπίστηκαν αλλεπάλληλοι περιορισμοί των εβδομαδιαίων διδακτικών ωρών, απαγόρευση των γραπτών εργασιών, της δουλειάς για το σπίτι, υποβάθμιση, περιορισμός ή και κατάργηση των προαγωγικών εξετάσεων»* (Δημαράς, 2013: 209). Λαμβάνοντας υπόψη και τις τρεις βαθμίδες εκπαίδευσης, τα Νηπιαγωγεία παρέμειναν κλειστά, η φοίτηση στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση εξακολουθούσε να είναι εξάχρονη, ενώ η τριτοβάθμια εκπαίδευση δεχόταν φοιτητές χωρίς εισαγωγικές εξετάσεις (Τζήκα, 2011: 206). Μόνη κίνηση που δεν απέβλεπε σε ευκαιριακές ρυθμίσεις ανάγκης υπήρξε στις αρχές του 1942, η θέσπιση των γερμανικών και των ιταλικών ως υποχρεωτικών μαθημάτων (Δημαράς, 2013: 209).

Στο ξεκίνημα του 1943, ένα μεγάλο μέρος της Ελλάδας απαλλάχτηκε από τη «φασιστική μπότα». Στην «Ελεύθερη Ελλάδα», τα παιδιά είχαν περισσότερες ελευθερίες αφού δεν υπήρχε πια φόβος να τρέχουν και να παίζουν στους δρόμους (Σακελλαρίου, 1984: 32). Η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών συμμετέχει στην Αντίσταση κατά των Γερμανών, Ιταλών και Βουλγάρων ως σύμμαχος κυρίως του ΕΑΜ (Κυπριανός, 2004: 238). Με ενέργεια των δασκάλων και των αντιστασιακών οργανώσεων, κατά κύριο λόγο της Εθνικής Αλληλεγγύης, δημιουργήθηκαν παιδικοί σταθμοί σε αρκετές πόλεις και χωριά με σκοπό τα παιδιά να βρουν ένα χώρο που θα τους παρέχει τροφή και στέγη. Οι δάσκαλοι και οι δασκάλες στα χωριά επωμίστηκαν την ευθύνη για την παροχή τροφίμων, ρουχισμού και τη στελέχωση παιδικών σταθμών (Σακελλαρίου, 1984: 34).

Το ελληνικό κράτος χωρίστηκε σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα, αποτελούμενο από τις κατεχόμενες πόλεις και τις ελεύθερες ορεινές περιοχές (Τζήκα, 2011: 207). Οι

«κεντρώοι», όπως ήταν ο Δελμούζος, ο Τριανταφυλλίδης και ο Μελάς, οι οποίοι ασκούσαν έντονη κριτική στις αριστερές παρατάξεις και το ΕΑΜ, γιατί ενσωμάτωνε το σχολείο στις κομματικές διατάξεις και διακήρυτταν την αναγκαιότητα ενός σχολείου ακομμάτιστου, που να εξυπηρετεί τους σκοπούς του έθνους. Από την άλλη πλευρά, οι συντηρητικοί παιδαγωγοί καταβάλουν προσπάθεια, ώστε να δοθεί στην εκπαίδευση εθνοκεντρικός και θρησκευτικός χαρακτήρας (Κυπριανός, 2004: 238-239).

2.4.1. Η Δίκη των Τόνων

Στα εκπαιδευτικά γεγονότα αυτό που αξίζει να αναφέρουμε είναι η «δίκη των τόνων», η οποία καταγράφει την προσπάθεια του καθηγητή της αρχαίας ελληνικής φιλολογίας Ι. Κακριδή, ο οποίος έγραψε τις μελέτες του *«Ελληνική κλασική παιδεία»* και *«Ερμηνευτικά σχόλια στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη»* στη δημοτική, ακολουθώντας απλοποιημένο τονικό σύστημα με την κατάργηση των τόνων και των πνευμάτων, γεγονός που αναφέρεται για πρώτη φορά σε ομιλία του στη Θεσσαλονίκη το 1936 (Καραφύλλης, 2013: 143· Κάτσικας & Θεριανός, 2004: 149).

Ο καθηγητής Ε. Πεζόπουλος δημιούργησε θέμα όσον αφορά αυτή την ιδιομορφία και αποτέλεσμα ήταν η σχολή με κυρίαρχο τον Ν. Εξαρχόπουλο να ασχοληθεί σχολαστικά με το ζήτημα και η συζήτηση να εξαπλωθεί σε αρκετά σημεία (Δημαράς & Βασιλού-Παπαγεωργίου, 2008: 129). Ως συνέπεια όλων, ήταν η Φιλοσοφική σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών με πρωτοβουλία του κοσμήτορα Κουκουλέ, να κατηγορήσει τον Κακριδή, γνωστό για τις αριστερές του γλωσσικές απόψεις στη Σύγκλητο με την προσδοκία να απολυθεί, ενώ το ανώτατο όργανο του Πανεπιστημίου τον απέστειλε στο πειθαρχικό συμβούλιο, που τον ανάγκασε σε προσωρινή απόλυση δύο μηνών το Δεκέμβριο του 1941. Στην απολογία του αιτιολόγησε αυτή του την πρωτοβουλία με το σκεπτικό ότι και οι Αρχαίοι Έλληνες δεν χρησιμοποιούσαν πνεύματα και τόνους, ενώ θεωρούσε ότι και στη σημερινή εποχή είναι εντελώς άχρηστα και μόνο εμπόδια προκαλούν (Καραφύλλης, 2013: 143· Κάτσικας & Θεριανός, 2004: 150).

Η υπόθεση Κακριδή επανέφερε στο προσκήνιο την σύγκρουση των δύο αντίθετων και πάντα ασύμφωνων κόσμων. Το συντηρητικό πνεύμα επαναστάτησε ενάντια στον προοδευτισμό. Αυτή ήταν και η αφορμή. Δεν συγχωρέθηκε ποτέ στον Κακριδή η

σπάνια επιτυχία και ο αντίκτυπος που είχαν οι παραδόσεις του στους νέους ανθρώπους (Ευαγγελόπουλος, 1999: 72). Προσπάθησε να πείσει την ελληνική κοινωνία να μην παραμένει δέσμια του λαμπρού παρελθόντος της, αλλά να μπορέσει να το ξεπεράσει και να το ενσωματώσει στις σύγχρονες ανάγκες (Τερζής, 2010: 329).

2.4.2. Η Λαϊκή Παιδεία

Κατά την κρίσιμη περίοδο της Κατοχής και της Αντίστασης, δύο εκπαιδευτικές Επιτροπές, εκείνη της ΕΑΜ και της ΕΠΟΝ, με πρωτεργάτη τους τον Δ. Γληνό, πρότειναν και διεργάστηκαν το σχέδιο για μια «Λαϊκή Παιδεία». Το σχέδιο αυτό προτάθηκε στη Γραμματεία της Παιδείας της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης, το 1944 (Μπουζάκης, 2003: 109). Το παραπάνω σχέδιο έχει ως βάση του το πρότυπο μοντέλο του Ενιαίου Σχολείου που έλαβε χώρα αρχικά στη Σοβιετική Ένωση και εφαρμόστηκε, αργότερα, σε όλες τις χώρες του Σοβιετικού Συνασπισμού: στη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας (1946), Πολωνία και Ρουμανία (1947), Βουλγαρία, Ουγγαρία και Τσεχοσλοβακία (1948) (Τερζής, 2010: 330).

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Ευαγγελόπουλο, η παιδεία μέσα στην κοινωνική οργάνωση είναι η σπουδαιότερη κοινωνική λειτουργία ορισμένη από την υπηρεσία του Λαϊκού Συνόλου. Είναι στενά συνδεδεμένη με τη ζωή, δεν περιορίζεται μόνο στην παιδική ηλικία και αποτελεί προνόμιο όχι μονάχα λίγων αλλά πολλών. Σε όλους παρέχονται τα ίδια δικαιώματα εκπαίδευσης και μόρφωσης από την κατώτατη μέχρι την ανώτατη βαθμίδα. Έχει ως βασική αρχή της «ένας λαός μία παιδεία» (Ευαγγελόπουλος, 1999: 73· Τζήκα, 2011: 209-210).

«Σκοπός της παιδείας είναι να ανυψώσει πνευματικά, ηθικά και υλικά το λαό και να προετοιμάζει άτομα όχι παθητικά και άβουλα, αλλά ελεύθερους και αυτοπειθάρχητους πολίτες της λαϊκής βούλησης» (Ευαγγελόπουλος, 1999: 74). Ακόμη, τα άτομα που προετοιμάζονταν θα έπρεπε να είναι ικανά να συνεργάζονται με όλα τα μέλη του ίδιου του συνόλου (Χατζηστεφανίδης, 1990: 282-283). Το σχέδιο για τη λαϊκή παιδεία φαίνεται να προσδιορίζει την παιδεία ως κοινωνική λειτουργία απαραίτητη για το πολιτικό και κοινωνικό θεμέλιο που μπορεί να οδηγήσει στην εκ νέου πνευματική και ηθική δημιουργία, γεγονός που διαγράφεται από το γενικό σκοπό της παιδείας στην ελληνική κοινωνία (Παγκάκης, 1993: 82).

Παράλληλα, αναγκαίες προϋποθέσεις για μία λαϊκή παιδεία αποτελούν ο δάσκαλος και ο μαθητής. Όσον αφορά στο δάσκαλο, θα πρέπει να είναι μορφωμένος και να προέρχεται από σχολή ανώτατης βαθμίδας ή σχολή ισότιμη με το πανεπιστήμιο, θα πρέπει να έχει μετεκπαιδευτεί σε παιδαγωγικές Ακαδημίες και Διδασκαλεία ή ακόμη και στο εξωτερικό (Ευαγγελόπουλος, 1999: 76). Όσον αφορά στην οικονομική θέση και την υπαλληλική σταδιοδρομία των εκπαιδευτικών, αυτοί θα πρέπει να διορίζονται σε βαθμό ίσης αξίας με τους υπόλοιπους δημόσιους υπαλλήλους (Τζήκα, 2011: 210).

Για τους μαθητές από την άλλη, τα προστατευτικά μέτρα που έπρεπε να τους παρέχονται, αφορούσαν στην παροχή δωρεάν ματισμού, γραφικής ύλης, βιβλίων, νοσοκομειακής περίθαλψης -αναρρωτήρια, ειδικά νοσοκομεία-, παροχή συσσιτίου υπό την επίβλεψη δασκάλου ή κάποιου κηδεμόνα και ίδρυση οικοτροφείων για τα παιδιά που φοιτούσαν σε σχολεία μακριά από τον τόπο της κατοικίας τους. Στα μέτρα που πάρθηκαν αναφορικά με τη φοίτηση, γίνεται λόγος για συνεκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών, συνολικό αριθμό μαθητών τριάντα (30) ανά τάξη και τέλος ανταλλαγή επισκέψεων στο εξωτερικό και εσωτερικό (Μπουζάκης, 2003: 110· Χατζηστεφανίδης, 1990: 283-284).

Ως γλώσσα γραφής και διδασκαλίας στην εκπαίδευση όλων των βαθμίδων ορίζεται η δημοτική ή αλλιώς η γλώσσα του λαού. Στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση προβλεπόταν η διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας, το μονοτονικό σύστημα γραφής και η απαγόρευση της ιστορικής ορθογραφίας, ενώ στη Μέση Εκπαίδευση προβλεπόταν τετραετής φοίτηση σε σχολεία διαφορετικών τύπων -αγροτικά, βιομηχανικά, βιοτεχνικά, κλασικά-, ενώ η διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών γινόταν χωρίς την παρέμβαση της καθαρεύουσας (Ευαγγελόπουλος, 1999: 77· Κάτσικας & Θεριανός, 2004: 147).

Σχετικά με τη διάρθρωση των σχολείων, η λαϊκή παιδεία διαιρείται σε τέσσερις περιόδους αντίστοιχες με τις περιόδους της παιδικής ηλικίας. Στην πρώτη, έχουμε την προσχολική περίοδο από 0-6 έτη με τους παιδικούς σταθμούς, τα νηπιαγωγεία και τις παιδικές εξοχές να κυριαρχούν, την περίοδο μέχρι την ήβη, 7-14 έτη -Δημοτικό σχολείο, περισχολικά ιδρύματα-, την περίοδο της ήβης, 15-18 χρονών -Γυμνάσιο, τεχνικές και καλλιτεχνικές σχολές- και τέλος την περίοδο 19-22 ετών, στην οποία κυριαρχούν τα Πανεπιστήμια, τα Πολυτεχνεία, οι Ανώτατες Σχολές (Μπουζάκης, 2003: 110). Όπως διαφαίνεται από τα παραπάνω, η φοίτηση στο Δημοτικό Σχολείο προβλεπόταν οκταετής με σκοπό την εύστοχη διαπαιδαγώγηση των παιδιών των

κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, ενώ για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση προβλεπόταν τετραετής φοίτηση σε όλους τους τύπους σχολείων που επρόκειτο να λειτουργήσουν (Καραφύλλης, 2013: 146).

Οι δυνατότητες που υπήρχαν εκείνη τη περίοδο όσον αφορά στην υλική και ανθρώπινη προσπάθεια ήταν ελλιπείς, αλλά παρόλα αυτά το σύνθημα που υπερίσχυε στην «Ελεύθερη Ελλάδα» ήταν «*Να ανοίξουν όλα τα σχολεία-Όλα τα παιδιά στα σχολεία*» (Δημαράς, 2013: 212). Δυστυχώς, ούτε το σχέδιο της ΠΕΕΑ για μια λαϊκή παιδεία, ούτε οι προοδευτικές πεποιθήσεις πολλών παιδαγωγών αλλά και άλλων φορέων της εκπαίδευσης μπόρεσαν να ανατρέψουν την κατάσταση της κρατικής εκπαιδευτικής πολιτικής, με σκοπό να προχωρήσει μπροστά στα δύσκολα αυτά χρόνια (Ευαγγελόπουλος, 1999: 203).

2.4.3. Η ίδρυση και οι δραστηριότητες της ΠΕΕΑ

Το ΕΑΜ στις 10 Μαρτίου του 1944, συντάσσει μία ενιαία πολιτική οργάνωση, την Προσωρινή Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης, με πρόεδρο τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Αλέξανδρο Σβώλο (Τζάνη & Παμουκτσόγλου, 1998: 138). Ύστερα από 10 ημέρες εργασιών στο Εθνικό Συμβούλιο στις Κορυτσάδες, γίνεται πρόταση για τη λαϊκή παιδεία από τον αναπληρωτή γραμματέα της παιδείας και καθηγητή Πανεπιστημίου Π. Κόκκαλη. Η πρόταση αυτή θα γίνει αποδεκτή αργότερα από την Εθνοσυνέλευση και θα αποτελέσει την αρχή της εκπαιδευτικής πολιτικής της ΠΕΕΑ. Έπειτα από την Εθνοσυνέλευση, η ΠΕΕΑ θα αναλάβει το έργο της αποκατάστασης της ελληνικής εκπαίδευσης, σχέδιο εξαιρετικά απαιτητικό λόγω της πλήρους ανεπάρκειας των απαραίτητων υποδομών σε κτίρια, βιβλία, διδακτικό προσωπικό (Δημαράς & Βασιλού-Παπαγεωργίου, 2008: 132).

Αρχικά, η ΠΕΕΑ καταργεί το «ιδιώνυμο» του Βενιζέλου και οποιοδήποτε άλλο μέτρο ανέτρεπε τις ατομικές ελευθερίες (Μπουζάκης, 2003: 111). Με πρωτοβουλία και απόπειρες της Γραμματείας της παιδείας (ΠΕΕΑ) ανασυγκροτήθηκαν οι Διδασκαλικοί Σύλλογοι, η Διδασκαλική Ομοσπονδία και εκτελείται το Α΄ Παιδαγωγικό Συνέδριο στη Λάσπη Ευρυτανίας στις 20 Ιουλίου του 1944 (Ευαγγελόπουλος, 1999: 78). Στο συνέδριο αναφέρθηκαν θέματα για τη διοργάνωση της λαϊκής παιδείας, για τα οικονομικά προβλήματα και για τη διοίκηση της παιδείας. Με τις προσπάθειες της ΠΕΕΑ θα ανοίξουν οι παιδικοί σταθμοί, οι διδασκαλικοί

σύλλογοι θα οργανώσουν μαθητικά συσσίτια, θα ληφθούν μέτρα για την εξάλειψη του αναλφαριθμισμού και θα καθοριστεί ως επίσημη γλώσσα, η γλώσσα του λαού (Μπουζάκης, 2003: 111).

Ένα από τα πιο σοβαρά προβλήματα, στο οποίο έπρεπε να ανταποκριθεί η ΠΕΕΑ, ήταν η ανεπάρκεια κατάλληλων σχολικών βιβλίων -όσα υπήρχαν ήταν ποτισμένα από το φασιστικό πνεύμα της δικτατορίας του Μεταξά-. Ζήτημα που έπρεπε να διευθετηθεί από την ΠΕΕΑ, ήταν αυτό της έλλειψης διδακτικού προσωπικού από την λειτουργία των σχολείων. Για να μπορέσει να αντιμετωπίσει το άμεσο ζήτημα της έλλειψης δασκάλων στα χωριά, η ΠΕΕΑ, που είχε συνταχθεί με συμμετοχή του Δ. Γληνού από δύο επιτροπές, μία του ΕΑΜ και μία της ΕΠΟΝ, δημιούργησε δυο Παιδαγωγικά Φροντιστήρια με σκοπό την εκπαίδευση προσωρινών δασκάλων για τα δημοτικά σχολεία. Το ένα από αυτά βρισκόταν στο Καρπενήσι και το άλλο στην Τύρνα της Θεσσαλίας και ιδρύθηκαν με πρωτοβουλία του Γραμματέα της Παιδείας Πέτρου Κόκκαλη στις 8 Ιουνίου του 1944 (Δημαράς, 2013: 212 Ευαγγελόπουλος, 1999: 78-79· Κάτσικας & Θεριανός, 2004: 148· Μπουζάκης, 2003: 112).

Το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο του Καρπενησίου άρχισε να λειτουργεί στις αρχές του Ιουνίου του 1944 με διευθυντές τους παιδαγωγούς Σωτηρίου και Παπαμαύρου. Στις αρχές Αυγούστου του 1944, εξαιτίας των γερμανικών επιθέσεων μεταφέρθηκε στο Τροβάτο Αγράφων, όπου λειτούργησε μέχρι τα τέλη Αυγούστου. Οι σπουδαστές παρακολούθησαν τα απαιτούμενα για την κατάρτιση τους μαθήματα και έπειτα διορίστηκαν από την ΠΕΕΑ, μέχρι τον Μάρτιο ή Ιούνιο του 1945, σε δημόσια σχολεία της Ρούμελης (Ευαγγελόπουλος, 1999: 80). Το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο της Τύρνας είχε Διευθύντρια την Ρόζα Ιμβριώτη. Λειτούργησε από τις 15 Ιουλίου ως τις 10 Οκτωβρίου 1944 (Μπουζάκης, 2003: 112).

Στο πλαίσιο όλων αυτών, μετά από απόφαση της ΠΕΕΑ, συντάχθηκαν δύο αναγνωστικά βιβλία. Το πρώτο ονομάστηκε «*Τα Αετόπουλα*», γράφτηκε από το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο της Τύρνας, με καθοδήγηση της Ρόζας Ιμβριώτη και προοριζόταν για την Γ' και Δ' τάξη του Δημοτικού. Το δεύτερο, ονομάστηκε «*Ελεύθερη Ελλάδα*», γράφτηκε από το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο Καρπενησίου με καθοδήγηση του Μ. Παπαμαύρου και προοριζόταν για την Ε' και ΣΤ' Δημοτικού (Κάτσικας & Θεριανός, 2004: 149). Το τελευταίο έργο, σύμφωνα με στοιχεία, τυπώθηκε σε 100 χιλιάδες αντίτυπα και σκορπίστηκε σε όλες τις περιοχές της Μακεδονίας (Δημαράς & Βασιλού-Παπαγεωργίου, 2008: 133). Στην «Ελεύθερη Ελλάδα» της ΠΕΕΑ έγινε μία μεθοδική απόπειρα ανασυγκρότησης της εκπαίδευσης

με την αντικατάσταση των Αναγνωστικών, βιβλίων εμποτισμένων από τις φασιστικές απόψεις του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου (Κουστουράκης, 2007: 105).

Τέλος, εκτός από τα Παιδαγωγικά Φροντιστήρια ιδρύονται στην Ελλάδα, κυρίως από την ΕΠΟΝ, γεωργικές σχολές με σκοπό την προσφορά γεωργικής μόρφωσης στους μελλοντικούς αγρότες, για την πληροφόρησή τους σχετικά με θέματα σύγχρονης καλλιέργειας της γης και το συντονισμό τους πάνω σε συνεταιριστική βάση, ώστε να μην τους εκμεταλλεύονται οι επιτήδαιοι. Για το λόγο αυτό, συγκλήθηκε τον Οκτώβριο του 1943 στο Καρπενήσι, Συνδιάσκεψη των Γεωτεχνικών της Στερεάς Ελλάδας, όπου έλαβαν μέρος 40 γεωπόνοι-γεωτεχνικοί από διαφορετικές περιφέρειες της Ρούμελης. Τις πρώτες γεωργικές σχολές αποτέλεσαν η Γεωργική Σχολή Αγάθωνος, η Γεωργική Σχολή Σπερχειάδας και η Γεωργική Σχολή Φτέρης (Μπουζάκης, 2003: 112· Σακελλαρίου, 1984: 142, 144, 148-149).

Έπειτα, συγκροτούνται δημοκρατικά και αντιπροσωπευτικά Εποπτικά Συμβούλια τα οποία θα αποφάσιζαν για ζητήματα που αφορούν τους διορισμούς, τις μεταθέσεις, τις προαγωγές και τις κυρώσεις των εκπαιδευτικών. Βέβαια, όλα αυτά δε θα μπορέσουν να πραγματοποιηθούν (Μπουζάκης, 2003: 113). Η χώρα μας θα μπει σε ένα τριετή εμφύλιο που θα αναστείλει τις παραπάνω δράσεις (Κάτσικας & Θεριανός, 2004: 149).

2.5. Η εκπαίδευση και οι εκπαιδευτικοί στον Εμφύλιο Πόλεμο (1946-1949)

Η συμμόρφωση και η εναρμόνιση με την κατάσταση συνιστά τον κύριο λόγο των εκπαιδευτικών αλλαγών της μεταπολεμικής περιόδου (Παγκάκης, 1993: 83). Η επίσημη περίοδος λειτουργίας των σχολείων κατά την περίοδο 1946-1947 ήταν 7,5 μήνες, από τις 1 Οκτωβρίου 1946 μέχρι τον Ιούνιο του 1947. Βέβαια, τα στοιχεία που υπάρχουν για εκείνη την εποχή είναι ελλιπή και αλλοιωμένα. Στα αντίξοα χρόνια του πολέμου, της Κατοχής και του Εμφυλίου πολλά από τα σχολεία σταμάτησαν να λειτουργούν. Από την Απελευθέρωση ως την τυπική λήξη του Εμφυλίου το εκπαιδευτικό σύστημα εξακολουθούσε να είναι αδρανές (Δημαράς, 2013: 207, 214).

Στη διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου, στον τομέα της εκπαίδευσης δεν αλλάζει σχεδόν τίποτα. Ο Δήμος και οι Κοινότητες είχαν την ιδιότητα να προσλαμβάνουν το

διδασκτικό προσωπικό στα σχολεία, πράγμα που μαρτυρεί από μόνο του ποιος είχε την ευκαιρία άσκησης του εκπαιδευτικού επαγγέλματος. Τα πράγματα δεν ήταν καλύτερα για τους εκπαιδευτικούς. Στα χρόνια του εμφυλίου και λίγο αργότερα, μετά την λήξη του, απολύθηκαν γύρω στους 4.800 εκπαιδευτικούς (Καραφύλλης, 2013: 146, 147). Μετά το ψήφισμα Θ΄ της Βουλής, που πραγματοποιήθηκε στις 28 Αυγούστου του 1946 και αφορούσε την εξομάλυνση των δημοσίων υπηρεσιών, απολύθηκε ένα μεγάλο μέρος των εκπαιδευτικών και στελεχών της εκπαίδευσης, επειδή θεωρούνταν ανεπιθύμητοι από τους κυβερνώντες ή είχαν συμμετάσχει στην Εθνική Αντίσταση (Ευαγγελόπουλος, 1999: 157).

Κατά την περίοδο του Εμφυλίου, διαπιστώνεται ότι οι εκπαιδευτικοί προσέφυγαν στην Αθήνα ή στα μεγάλα αστικά κέντρα εξαιτίας των προβλημάτων που δημιουργήθηκαν από την επιστράτευση, καθώς και από τις ανεπανόρθωτες απώλειες των πολεμικών και μεταπολεμικών αγώνων, ενώ άλλοι ενσωματώθηκαν στα αντάρτικα σώματα και άλλους τους συνέλαβαν ως αντιστασιακούς. Εκτιμάται ότι γύρω στους 3.500 εκπαιδευτικούς απολύθηκαν λόγω των πολιτικών τους πεποιθήσεων (Δημαράς, 2013: 209). Επιπλέον, ιδρύθηκε το ΚΔΓΣΕ (Κεντρικό Διοικητικό και Γνωμοδοτικό Συμβούλιο Εκπαιδύσεως) που είχε ως βασικό σκοπό να ελέγχει τους εκπαιδευτικούς ως προς την ιδεολογική και πολιτική ενασχόλησή τους και όχι τόσο για την εκπαιδευτική διαδικασία που εφάρμοζαν (Καραφύλλης, 2013: 147).

2.6. Οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες (Π.Α.) (1933-1964)

Κατά το έτος 1933, με πρωτοβουλία του τότε υπουργού Παιδείας Θ. Τουρκοβασίλη ξεκινάει μια νέα περίοδος κατά την οποία εισηγούνται τρία νομοσχέδια που αφορούν τις Παιδαγωγικές Ακαδημίες, που πλέον αντικαθιστούν τα Διδασκαλεία και γίνονται μεταδευτεροβάθμια ιδρύματα προκειμένου να καταρτιστούν οι εκπαιδευτικοί της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (Τερζής, 2010: 325). Ο δάσκαλος έπρεπε να είναι καλά καταρτισμένος με αποτέλεσμα να μπορεί να ανταποκρίνεται στις δυσκολίες του έργου του. Πλέον, με το να τοποθετούνται οι δάσκαλοι εκείνης της περιόδου στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση εξομοιώνονταν με τους υπόλοιπους συναδέλφους τους, εκπαιδευτικούς αλλά και επιστήμονες (Καραφύλλης, 2013: 133-134).

Προκειμένου να γραφτεί κάποιος στις Ακαδημίες, έπρεπε να έχει απολυτήριο Γυμνασίου ή Πρακτικού Λυκείου, με βαθμό τουλάχιστον 6 το οποίο αντιστοιχούσε στο «καλώς» και διαγωγή κοσμιότητα, προβλέπονταν επίσης και επιτυχείς εισαγωγικές εξετάσεις (Καραφύλλης, 2007: 168). Η φοίτηση σε αυτές ήταν διετής. Τα μαθήματα που εξετάζονταν ήταν η έκθεση, η γραπτή ερμηνεία αδιδακτου κειμένου στην αττική διάλεκτο, καθώς και ερωτήσεις από όλη την ύλη της Στ΄ τάξης του Γυμνασίου στην ιστορία, τα μαθηματικά, τη φυσική ιστορία, την πειραματική χημεία, την ιχνογραφία, τη μουσική και τέλος τη γυμναστική. Οι εξετάσεις ήταν απαιτητικές και ήθελαν πολύ καλή προετοιμασία.

Ιδρύθηκαν έξι Παιδαγωγικές Ακαδημίες κατά το 1933 και το 1934 προστέθηκε άλλη μία. Οι πόλεις που τις φιλοξένησαν ήταν η Αθήνα, η Θεσσαλονίκη, τα Ιωάννινα, η Αλεξανδρούπολη, η Λαμία, η Τρίπολη και τέλος το Ηράκλειο. Σε όλες λειτουργούσε ένα τμήμα από σπουδαστές, στα οποία υπήρχαν 25 αγόρια και 15 κορίτσια. Επίσης, σε αυτές προσαρτήθηκαν και δύο πρότυπα Δημοτικά σχολεία, ένα μονοθέσιο και ένα πολυθέσιο, με σκοπό την καλύτερη κατάρτιση των σπουδαστών. (Καραφύλλης, 2013: 134). Το 1936-1937 άρχισαν να λειτουργούν εννέα Π.Α., εφόσον προστέθηκαν στις προηγούμενες οι ιδιωτικές Π.Α. (θηλέων) Αρσάκειος Αθηνών και Αρσάκειος Πατρών της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρίας. Το έτος 1938-1939 οι Π.Α. γίνονται δέκα, εφόσον ιδρύεται η ιδιωτική Π.Α. (θηλέων) του δήμου Πειραιώς. Το 1941-1942 έγιναν έντεκα, καθώς ιδρύεται η Π.Α. της Φλώρινας (Αντωνίου, 2002: 136, 137).

Η περίοδος 1936-1940 δημιούργησε δυσμενείς συνθήκες για τις παιδαγωγικές ακαδημίες λόγω του απολυταρχικού καθεστώτος του Μεταξά, κάτι που θα επηρεάσει και την κατάρτιση των δασκάλων και των διδασκαλισσών. Ο δικτάτορας θα προσπαθήσει να ασκήσει πιεστικό έλεγχο σε όλους τους τομείς του εκπαιδευτικού συστήματος. Η παρέμβαση του Μεταξά γίνεται με υποχρεωτικούς νόμους. *«Τον υπ' αριθ.282/19 Οκτωβρίου 1936, με τον οποίο επιτρεπόταν η σύσταση μονοτάξιου τμήματος σε Π.Α., όπου θα εισάγονταν με εισιτήριες εξετάσεις απόφοιτοι του Γυμνασίου ή του Πρακτικού Λυκείου, και θα αποκτούσαν δίπλωμα ισότιμο με τους αποφοίτους της διετούς φοίτησης»*. Σκοπός του παραπάνω νόμου ήταν να δώσει λύση στο άμεσο πρόβλημα της έλλειψης δασκάλων (Καραφύλλης, 2013: 137 Μ πουζάκης, Τζήκας, & Ανθόπουλος, 1998: 29).

2.6.1. Το Ωρολόγιο Πρόγραμμα και το Προσωπικό των Παιδαγωγικών Ακαδημιών

Το Ωρολόγιο Πρόγραμμα των Παιδαγωγικών Ακαδημιών επεδίωκε την εξειδικευμένη παιδαγωγική κατάρτιση και παρατίθεται στον παρακάτω πίνακα. Παρατηρείται ότι από τις τρεις ομάδες μαθημάτων του Ωρολογίου Προγράμματος κατά το έτος 1934 δίνεται περισσότερο βάρος στα Παιδαγωγικά μαθήματα (41,2%), ενώ στα μαθήματα που αφορούσαν δραστηριότητες, το ποσοστό είναι μικρότερο (32,3%) και τέλος ακόμη λιγότερο στα μαθήματα Ειδικότητας (26,5%) (Αντωνίου, 2002: 140, 141· Μπουζάκης, Τζήκας, & Ανθόπουλος, 1998: 22).

Παιδαγωγικά	Α΄ Τάξη	Β΄ Τάξη
α) Γενική Παιδαγωγική	2	1
β) Γενική Διδακτική	3	-
γ) Ειδική Διδακτική	-	3
δ) Διδακτικές ασκήσεις -Φροντιστήρια	-	8
ε) Ιστορία της Παιδαγωγικής	-	2
2) Ψυχολογία	3	1
3) Σχολική Νομοθεσία	-	1
4) Φιλοσοφικά	2	2
5) Στοιχεία Δημοσίου Δικαίου	2	-
6) Υγιεινή και Σωματολογία	1	1
7) Θρησκευολογία	1	1
8) Αρχαία και Νεοελληνική Λογοτεχνία	1	2

9) Ξένη Γλώσσα	2	2
10) Στοιχεία γεωπονίας και ζωολογίας	2	2
11) Γυμναστική	2	2
12) Μουσική		
α) Ωδική	2	2
β) Ενόργανος Μουσική	2	2
γ) Εκκλησιαστική Μουσική	2	1
13) Τεχνικά		
α) Καλλιγραφία	1	-
β) Ιχνογραφία	1 1/2	2
γ) Χειροτεχνία	1 1/2	1
ΣΥΝΟΛΟ	31	36

Γεγονός που πρέπει να τονιστεί, είναι πως δε δόθηκε καθόλου βαρύτητα στη Γλώσσα και τη διδακτική της, παρόλο που το γλωσσικό ζήτημα ήταν από τα βασικά προβλήματα της τότε εκπαιδευτικής πραγματικότητας (Καραφύλλης, 2011: 839). Το Αναλυτικό και Ωρολόγιο Πρόγραμμα εφαρμόστηκε για τριάντα δύο χρόνια με διάφορες μικρές αλλαγές. Η αιτία που δεν υπήρξε κάποια τροποποίησή του μπορεί να αναζητηθεί στις ιστορικές συγκυρίες εκείνης της περιόδου που μεσολάβησαν, όπως ήταν το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου 1936, ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος καθώς και ο Εμφύλιος. Όλα τα παραπάνω, δεν επέτρεψαν την ανάληψη πολιτικών πρωτοβουλιών προκειμένου να ανασυνταχθούν τα περιεχόμενα σπουδών των Παιδαγωγικών Ακαδημιών (Αντωνίου, 2002: 168).

Το μεγαλύτερο μέρος του προσωπικού που δίδασκε στις Ακαδημίες προερχόταν από τη μέση εκπαίδευση με απόσπαση. Τη θέση του διευθυντή μπορούσαν να λάβουν μόνο όσοι πληρούσαν τις απαραίτητες προϋποθέσεις. Έπρεπε να διαθέτουν πτυχίο της φιλοσοφικής ή της φυσικομαθηματικής σχολής με επιπλέον παιδαγωγικές και φιλοσοφικές σπουδές τουλάχιστον δύο χρόνων. Ακόμη, έπρεπε να έχουν προϋπηρεσία σε σχολεία της μέσης εκπαίδευσης ή σε Διδασκαλεία (Μπουζάκης,

Τζήκας, & Ανθόπουλος, 1998: 22). Οι προσδοκίες για ανασυγκρότηση της μόρφωσης και κατάρτισης δασκάλων έπεσαν στο κενό για τους παρακάτω λόγους. Καταρχήν, δεν υπήρχε πολιτική βούληση, οι οικονομικές συνθήκες της χώρας ήταν δύσκολες και επιπλέον η Πολιτεία ίδρυσε παρά το κατώτατο όριο που τόνιζε ο νόμος επτά Παιδαγωγικές Ακαδημίες (Ευαγγελόπουλος, 1999 : 203).

Στο σύνολο της χρονικής λειτουργίας των Παιδαγωγικών Ακαδημιών, σχηματίστηκε ένα προφίλ δασκάλου τέτοιο, ώστε να υπακούει στις εντολές των ανωτέρων του και να μεταδίδει επακριβώς την ελεγχόμενη γνώση που λάμβανε από τα Αναλυτικά Προγράμματα (Καραφύλλης, 2013: 137). Ο Έλληνας δάσκαλος εκείνης της εποχής, ο οποίος προερχόταν από φτωχικά κοινωνικά στρώματα, ξεπέρασε τον εαυτό του βοηθώντας το λαό και τα παιδιά. Η ανεπαρκής επιστημονική του κατάρτιση τον υποχρέωνε να αναπληρώνει μόνος του τις παιδαγωγικές του ανάγκες με αποτέλεσμα να αφήνεται στη φιλοτιμία του ο πειραματισμός και η έμμεση αντίδραση στο αμετάβλητο Ωρολόγιο Πρόγραμμα που επιβαλλόταν από την εξουσία (Ευαγγελόπουλος, 1999: 203).

Σύμφωνα με τον Αντωνίου, το έργο που επιτέλεσαν οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες μπορεί να θεωρηθεί πολύ θετικό, εάν το συγκρίνουμε με αυτό των Διδασκαλείων, καθώς οι πρώτες εφοδίασαν την Ελλάδα με πληρέστερα καταρτισμένους δασκάλους και οδήγησαν στην ενδυνάμωση του κοινωνικού κύρους του διδασκαλικού επαγγέλματος (Αντωνίου, 2002: 261-262). Βέβαια, τα ιδρύματα αυτά δεν κάλυπταν επαρκώς τις ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας. Οι προσδοκίες και οι ελπίδες για αναδιαμόρφωση της παιδείας και μόρφωσης των δασκάλων διαμείσθηκε, διότι δεν υπήρχε πολιτική βούληση με αποτέλεσμα η οικονομική κατάσταση της Ελλάδας να χειροτερέψει κυρίως με τον εμφύλιο διχασμό (Ευαγγελόπουλος, 1998: 203).

ΕΜΠΕΙΡΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

3. ΑΦΕΤΗΡΙΑ

Η παρούσα εργασία αποτελεί μία εμπειρισταωμένη έρευνα γύρω από τα ιστορικά γεγονότα της φασιστικής περιόδου (1936-1940), της Κατοχής (1941-1944) και του Εμφυλίου πολέμου (1946-1949). Μέσα από αυτή, εξετάστηκε σε τι βαθμό τα παραπάνω γεγονότα επηρέασαν την εκάστοτε εκπαιδευτική κατάσταση, κάνοντας διερεύνηση πολλών διαφορετικών πηγών σε συνδυασμό με συνεντεύξεις που λήφθηκαν από άτομα που βίωσαν αυτά τα συμβάντα.

Αρχικά, γίνεται αναφορά στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929, η οποία αποτελεί σταθμό για την αναβάθμιση της παιδείας και για τα επόμενα χρόνια (Δημαράς, 2013: 195). Βασικά σημεία της αποτέλεσαν η θέσπιση τεχνικό-επαγγελματικής εκπαίδευσης, η συνεκπαίδευση των δύο φύλων, καθώς και η δυνατότητα εκπαίδευσης των παιδιών με ειδικές ανάγκες. Στόχος πλέον δεν είναι η προετοιμασία του παιδιού για τις ανώτερες βαθμίδες αλλά για τη ζωή (Καραφύλλης, 2013: 129· Τερζής, 2010: 322).

Έπειτα, παρουσιάστηκαν στοιχεία για την περίοδο του φασισμού κατά την οποία ο Ιωάννης Μεταξάς, επέβαλε το απολυταρχικό καθεστώς του, ώστε να δημιουργήσει ένα «Νέο Κράτος» βασισμένο σε αξίες και ιδεώδη που δεν υπήρχαν πια, μέσω φασιστικών και ναζιστικών γνωρισμάτων (Πετράκη, 2006: 11-12). Κατήργησε ακόμη τη μεικτή φοίτηση προκειμένου να εξασφαλίσει στα κορίτσια την ηθική προστασία κάνοντάς τα καλές συζύγους και μητέρες (Ρήγος, 1995: 90). Επιπλέον, ίδρυσε την ΕΟΝ ενώνοντας την ελληνική νεολαία κάτω από έναν ελεγχόμενο οργανισμό, που σκοπό είχε την ανάδειξη του Γ' ελληνικού πολιτισμού (Πετράκη, 2006: 17, 19).

Η Κατοχή που ακολούθησε έμελλε να φέρει την Ελλάδα αντιμέτωπη με τρεις ισχυρές δυνάμεις. Γερμανοί, Ιταλοί και Βούλγαροι εισέβαλλαν στη χώρα, υποδουλώνοντας και χωρίζοντάς τη σε τρεις ζώνες. Η προσπάθεια των Ελλήνων να ανταπεξέλθουν στις κακουχίες, στις εκτελέσεις και στην πείνα ήταν δύσκολη. Μέσα σε αυτό το κλίμα, το εκπαιδευτικό σύστημα δεν έμεινε ανεπηρέαστο (Παγκάκης, 1993: 81-82). Λόγω της υφιστάμενης κατάστασης τα σχολεία λειτούργησαν για μικρά χρονικά διαστήματα σε κάθε σχολικό έτος (Τερζής, 2010: 329).

Στη διάρκεια της Κατοχής, ιδρύθηκαν ορισμένες αντιστασιακές οργανώσεις με σημαντικότερη το ΕΑΜ. Οι επιδιώξεις του αποσκοπούσαν στην οργάνωση της Αντίστασης και το είδος της διακυβέρνησης που θα υπήρχε ύστερα από την

απελευθέρωση της Ελλάδας (Clogg, 2002: 148). Μεγάλο ρόλο έπαιξε και η ίδρυση της ΕΠΟΝ μιας οργάνωσης με ενεργή συμμετοχή της νεολαίας σε περιόδους πολέμου αλλά και σε ειρήνης. Κύριος στόχος της είναι να συγκεντρώσει τους νέους γύρω της μετά την Απελευθέρωση (Βαρών-Βασάρ, 2003: 151-152). Αξιοσημείωτο γεγονός αποτελεί η «δίκη των τόνων», κατά την οποία γίνεται προσπάθεια από τον καθηγητή Κακριδή να απλοποιήσει το τονικό σύστημα, καινοτομία που σύμφωνα με το κατηγορητήριο θεωρήθηκε αντιπαιδαγωγική και επικίνδυνη (Ευαγγελόπουλος, 1999: 72).

Το 1944 ιδρύθηκε η ΠΕΕΑ, η οποία είχε την ευθύνη του δύσκολου έργου της αποκατάστασης της ελληνικής εκπαίδευσης (Μπουζάκης, 2003: 111). Το 1944 το ΕΑΜ και η ΕΠΟΝ υποβάλλουν στην ΠΕΕΑ το «Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας», το οποίο στόχευε στην πνευματική, ηθική και υλική προετοιμασία του λαού. Βασικό χαρακτηριστικό της ήταν ότι παρείχε το προνόμιο της παιδείας όχι μόνο για λίγους αλλά για πολλούς ξεκινώντας από την παιδική ηλικία (Τζάνη & Παμουκτσόγλου, 1998: 128).

Ιστορικό γεγονός που επίσης αναφέρεται, είναι ο Εμφύλιος, ο οποίος αποτέλεσε συνέχεια του διχασμού που είχε ξεκινήσει από την Κατοχή. Ήταν ένας πόλεμος ολοκληρωτικού χαρακτήρα όπως διαφαίνεται από τα αποτελέσματά του. Η δυσμενής κατάσταση μεταφέρθηκε και στο χώρο της εκπαίδευσης με απολύσεις εκπαιδευτικών με κύριο αποτέλεσμα την αδράνεια του εκπαιδευτικού συστήματος. Το σκηνικό αυτό διατηρήθηκε ως και τη λήξη του στα τέλη της δεκαετίας του 1940 (Δημαράς, 2013: 214).

Τέλος, σημαντικό ρόλο στην εκπαίδευση διαδραμάτισαν οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες, οι οποίες ιδρύθηκαν το 1933 και λειτούργησαν έως το 1964, με σκοπό την κατάρτιση των δασκάλων της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (Μπουζάκης, Τζήκας, & Ανθόπουλος, 1998: 19). Στην πάροδο του χρόνου, σημειώθηκαν πολλές τροποποιήσεις του προγράμματός, ωστόσο καμία δεν μπόρεσε να υλοποιηθεί (Κάτσικας & Θεριανός, 2004: 134).

4. ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Βασικός σκοπός είναι η διερεύνηση της επικρατούσας κατάστασης στην εκπαίδευση κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά, της Κατοχής και του Εμφυλίου Πολέμου στην Ελλάδα.

Οι **επιμέρους στόχοι** έχουν να κάνουν με τη μελέτη των εξής:

- πόσοι από τους ερωτηθέντες πήγανε σχολείο και σε τι σχολείο φοίτησαν
- πώς ήταν το κλίμα που επικρατούσε στο σχολείο
- κατά πόσο τηρούνταν το Ωρολόγιο Πρόγραμμα και αν υπήρχαν βιβλία
- η κατάσταση στην εκπαίδευση στη διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου

Σύμφωνα με τους προαναφερθέντες στόχους και κατόπιν μελέτης της σχετικής βιβλιογραφίας, προκύπτουν οι παρακάτω **ερευνητικές υποθέσεις**:

- οι περισσότεροι ερωτηθέντες δεν πήγαν σε σχολείο ή διέκοψαν τη φοίτησή τους πρόωρα λόγω των δυσχερειών της τότε κατάστασης
- το στυλ των δασκάλων ήταν αυταρχικό και η γενικότερη ατμόσφαιρα ήταν καταπιεστική
- δινόταν βάση στα απαραίτητα μαθήματα και ήταν προνόμιο ολίγων να διαθέτουν σχολικά εγχειρίδια
- το πολιτικό σκηνικό επηρέασε την εκπαίδευση και είχε ως επακόλουθο την παύση αρκετών σχολείων.

5. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Το ερευνητικό εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε ήταν η συνέντευξη. Ο βασικός λόγος που επιλέχθηκε το συγκεκριμένο εργαλείο είναι, διότι το δείγμα της συγκεκριμένης έρευνας αποτελείται από άτομα προχωρημένης ηλικίας. Θεωρήσαμε πως θα ήταν δύσκολο για τους συνεντευξιαζόμενους να ανταποκριθούν σε μια έρευνα με ερωτηματολόγιο και για τον λόγο αυτό καταλήξαμε σε έρευνα με τη βοήθεια συνέντευξης. Οι συνεντεύξεις παρέχουν την ευκαιρία στα άτομα, είτε αυτά είναι συνεντευκτές είτε συνεντευξιαζόμενοι, να ανταλλάξουν τις απόψεις τους για τις εμπειρίες που έζησαν και να συζητήσουν τον τρόπο με τον οποίο προσέγγισαν διάφορες καταστάσεις μέσα από τη δική τους οπτική γωνία.

Ακόμη, ένα πλεονέκτημα είναι ότι η συνέντευξη επιτρέπει την επέκταση της συζήτησης σε βάθος συγκριτικά με άλλες μεθόδους, καθώς και το ποσοστό ανταπόκρισης του δείγματος είναι υψηλότερο. Από την άλλη, ο αριθμός των συμμετεχόντων που μπορούν να προσεγγιστούν είναι περιορισμένος σε σχέση με το ερωτηματολόγιο. Τέλος, η συνολική αξιοπιστία των απαντήσεων είναι σχετικά περιορισμένη (Cohen, Manion, & Morrison, 2008: 449, 453-454). Προκειμένου να ξεπεράσουμε την παραπάνω δυσκολία, προσπαθήσαμε να κατευθύνουμε την πορεία της συζήτησης με τέτοιο τρόπο, έτσι ώστε να αντλήσουμε τις ακριβείς πληροφορίες που επιθυμούσαμε.

Στην κατασκευή των ερωτήσεων και του ερωτηματολογίου γενικότερα συνέβαλαν αφενός η μελέτη συγγραμμάτων επιστημονικής μεθοδολογίας και αφετέρου η συστηματική συνεργασία με τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Α. Καραφύλλη. Η συνέντευξη ήταν διαρθρωμένη σε 10 ερωτήσεις ανοικτού και κλειστού τύπου (π.χ. «Είχατε σχολικά εγχειρίδια;»), εκ των οποίων κάποιες ήταν ιεραρχικές, όπως για παράδειγμα «Πηγαίνατε σχολείο;», κι ανάλογα με την απάντηση που θα δινόταν θα κατευθύνουμε τη συνέντευξη.

Το δείγμα της ποιοτικής έρευνας, που πραγματοποιήθηκε στο Ν. Έβρου και Ροδόπης, αποτελείται από 16 άτομα (7 γυναίκες και 9 άνδρες) ηλικίας από 75 έως 95 ετών. Ωστόσο, τα δύο από τα δεκαέξι άτομα του δείγματος δε συμπεριλήφθησαν στην έρευνα, διότι δεν φοίτησαν στο σχολείο. Η μέθοδος που υιοθετήθηκε ήταν η δειγματοληψία ευκολίας, επειδή η έρευνα απευθυνόταν σε άτομα συγκεκριμένης ηλικίας που είχαν να μοιραστούν βιώματα και μαρτυρίες της περιόδου που επρόκειτο

να εξεταστεί (Cohen, Manion, & Morrison, 2008: 164). Τέλος, η περίοδος κατά την οποία πραγματοποιήθηκαν οι συνεντεύξεις διήρκησε από τις 26 Απριλίου έως τις 18 Μαΐου του 2016.

6. ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 1^η

1. Πότε γεννηθήκατε;

Πόσων χρονών ήσασταν τη δεκαετία 1930-1940;

A: - Εγώ κορίτσι μου γεννήθηκα το 1939. Όταν ξεκίνησα το σχολείο άρχισε κι ο Εμφύλιος.

2. Πηγαίνατε σχολείο;

Αν ναι, μέχρι ποια τάξη;

Αν όχι, για ποιο λόγο διακόψατε τη φοίτησή σας;

(Πηγαίνατε σε φροντιστήριο;)

A: - Εεε.. Λίγο! Μέχρι την τρίτη τάξη στο νυχτερινό, γιατί πηγαίναμε στα χωράφια και τα ζώα. Μια μέρα πηγαίναμε μια όχι... Δεν ήταν υποχρεωτικό!

3. Σε τι σχολείο φοιτήσατε;

A: - Εγώ πήγα σε ελληνικό σχολείο... Μόνο τέτοια είχαμε εδώ.

4. Πώς θα κρίνατε τους τότε δασκάλους σας;

A: - Αυστηροί! Κάποιο λάθος αν έκανες... Σε χτυπούσαν. Τώρα τα πράγματα είναι διαφορετικά. Ήμασταν όμως και πάρα πολλά παιδιά. Φαντάσου... 8 δάσκαλοι για 300 παιδιά.

5. Πώς ήταν το κλίμα της σχολικής ζωής;

A: - Κοίτα τα παιδιά μεταξύ μας παίζαμε... Δεν είχαμε έχθρες όπως οι μεγάλοι. Παιδιά ήμασταν! Από ένα χωριό όλοι... Τι να κάναμε!

6. Τι μαθήματα κάνατε;

Τηρούνταν το Ωρολόγιο Πρόγραμμα μαθημάτων;

A: - Τα βασικά μαθήματα κάναμε. Γλώσσα, Αριθμητική τέτοια πράγματα. Γυμναστική πότε πότε!

7. Είχατε σχολικά εγχειρίδια;

A: - Είχαμε βιβλία. Ο καθένας είχε τα δικό του βιβλίο. Όσοι είχαμε πολλά αδέρφια το έδινε ο ένας στον άλλον. Που να αγοράσουμε τότε βιβλία!

8. Σε ποια μαθήματα δινόταν έμφαση;

Τι μηνύματα σας περνούσαν μέσα από αυτά;

A: - Πιο πολύ μας μάθαιναν να γράφουμε, να διαβάζουμε και να μετράμε. Ίσα ίσα να ξέρουμε τα βασικά.

9. Θυμάστε να ιδρύθηκαν μαθητικά συσσίτια κατά την περίοδο 1940-1944;

A: - Τι να σου πω δεν ξέρω... Ήμουν πολύ μικρός δεν θυμάμαι.

10. Θυμάστε εάν κατά την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου διακόπηκε η σχολική φοίτηση και εάν ναι, για ποιους λόγους;

A: - Δηλαδή αν έκλεισαν τα σχολεία; Όχι... Όχι, απλά εμείς δεν πηγαίναμε γιατί δουλεύαμε στα χωράφια και στα ζώα.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 2^η

1. Πότε γεννηθήκατε;

Πόσων χρονών ήσασταν τη δεκαετία 1930-1940;

Κ: - Εεε... Γεννήθηκα το '30. Είμαι 86 χρονών τώρα.

2. Πηγαίνατε σχολείο;

Αν ναι, μέχρι ποια τάξη;

Αν όχι, για ποιο λόγο διακόψατε τη φοίτησή σας;

(Πηγαίνατε σε φροντιστήριο;)

Κ: - Ναι, αλλά σταμάτησα το σχολείο γιατί ξεκίνησε ο πόλεμος με την Αλβανία. Άμα πήγαινα, θα ήταν καλύτερα. Τότε ήταν πολύ δύσκολα χρόνια. Ξανά σχολείο πήγα όταν ήρθε το ΕΑΜ.

3. Σε τι σχολείο φοιτήσατε;

Κ: - Φοίτησα σε ελληνικό εξατάξιο σχολείο.

4. Πώς θα κρίνατε τους τότε δασκάλους σας;

Κ: - Ο δάσκαλός μου ήταν πολύ καλό παλικάρι. Ήμασταν πολλά παιδιά στην τάξη. Εμένα με συμπαθούσε περισσότερο κι επειδή έγραφα καλά γράμματα μου έδωσε ένα τετράδιο για δώρο.

5. Πώς ήταν το κλίμα της σχολικής ζωής;

Κ: - Τους φοβόμασταν τότε τους δασκάλους μας. Ήταν δύσκολα χρόνια κορίτσι μου... Όχι όπως τώρα.

6. Τι μαθήματα κάνατε;

Τηρούνταν το Ωρολόγιο Πρόγραμμα μαθημάτων;

Κ: - Μαθαίναμε ανάγνωση και γραφή. Αυτά θυμάμαι μόνο!

7. Είχατε σχολικά εγχειρίδια;

Κ: - Κανείς δεν είχε στην τάξη, μόνο εγώ. Ο δάσκαλος, επειδή ήμουν καλή στα γράμματα, μου το είχε δώσει για να δει πως θα πάω.

8. Σε ποια μαθήματα δινόταν έμφαση;

Τι μηνύματα σας περνούσαν μέσα από αυτά;

Κ: - Τον ένοιαζε το δάσκαλο να κάνουμε καλά γράμματα και να μετράμε.

9. Θυμάστε να ιδρύθηκαν μαθητικά συσσίτια κατά την περίοδο 1940-1944;

Κ: - Ναι! Θυμάμαι που έδιναν γάλα στα παιδιά οι δάσκαλοι.

10. Θυμάστε εάν κατά την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου διακόπηκε η σχολική φοίτηση και εάν ναι, για ποιους λόγους;

Κ: - Όχι κορίτσι μου, δεν θυμάμαι να σου πω. Άλλωστε εγώ το σχολείο το σταμάτησα νωρίς. Δε ξέρω τι έκαναν τα άλλα παιδιά!

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 3^η

1. Πότε γεννηθήκατε;

Πόσων χρονών ήσασταν τη δεκαετία 1930-1940;

Ε: - Παιδί μου.... Εγώ γεννήθηκα το '40 και σε λίγες μέρες θα γίνω 76.

2. Πηγαίνατε σχολείο;

Αν ναι, μέχρι ποια τάξη;

Αν όχι, για ποιο λόγο διακόψατε τη φοίτησή σας;

(Πηγαίνατε σε φροντιστήριο;)

E: - Πήγα μέχρι την πέμπτη τάξη, την έκτη τη συνέχισα σε νυχτερινό σχολείο και πήρα το απολυτήριο.

3. Σε τι σχολείο φοιτήσατε;

E: - Πήγα σε ελληνικό σχολείο κορίτσι μου και μετά σε νυχτερινό.

4. Πώς θα κρίνατε τους τότε δασκάλους σας;

E: - Αλλάξαμε πολλούς δασκάλους στο σχολείο... Κάθε φορά ήταν ένας δάσκαλος για όλα τα παιδιά. Θυμάμαι μόνο τον κύριο Σωτήρη, που ήταν στρατιωτικός από την Κρήτη. Ήταν φτωχό παλικάρι και θυμάμαι κοιμόταν στο γραφείο του σχολείου.

5. Πώς ήταν το κλίμα της σχολικής ζωής;

E: - Ήταν καλό... Ήταν ευχάριστο το κλίμα, τα παιδιά ήθελαν να πηγαίνουν σχολείο.

6. Τι μαθήματα κάνατε;

Τηρούνταν το Ωρολόγιο Πρόγραμμα μαθημάτων;

E: - Απ' όλα κάναμε! Και Γλώσσα... Και Μαθηματικά...

7. Είχατε σχολικά εγχειρίδια;

E: - Είχαμε και βιβλία! Και τετράδια είχαμε για να γράφουμε και να διαβάζουμε.

- 8. Σε ποια μαθήματα δινόταν έμφαση;
Τι μηνύματα σας περνούσαν μέσα από αυτά;**

Ε: - Ήθελαν να ξέρουμε να διαβάζουμε καλά! Μόνο αυτό τους ένοιαζε.

- 9. Θυμάστε να ιδρύθηκαν μαθητικά συσσίτια κατά την περίοδο 1940-1944;**

Ε: - Είχε, είχε... Θυμάμαι που έδιναν φαγητό οι δάσκαλοι στα παιδιά.

- 10. Θυμάστε εάν κατά την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου διακόπηκε η
σχολική φοίτηση και εάν ναι, για ποιους λόγους;**

Ε: - Ναι... Τα σχολεία είχαν κλείσει τότε... Δεν υπήρχαν και δάσκαλοι!

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 4^η

- 1. Πότε γεννηθήκατε;
Πόσο χρονών ήσασταν τη δεκαετία 1930-1940;**

Δ: - Πάνε πολλά χρόνια... Γεννήθηκα το '21.

- 2. Πηγαίνατε σχολείο;
Αν ναι, μέχρι ποια τάξη;
Αν όχι, για ποιο λόγο διακόψατε τη φοίτησή σας;
(Πηγαίνατε σε φροντιστήριο;)**

Δ: - Βεβαίως, το '27 πήγα σχολείο... Το αγαπούσα πολύ.

- 3. Σε τι σχολείο φοιτήσατε;**

Δ: - Πήγα σε εξατάξιο δημοτικό σχολείο και πήρα το απολυτήριο με διαγωγή κοσμοιάτη. Υπήρχαν και βουλγάρικα σχολεία αλλά δεν ήταν υποχρεωτικά.

4. Πώς θα κρίνατε τους τότε δασκάλους σας;

Δ: - Στην αρχή είχαμε έναν γέρο... Μετά ήρθε ένας άλλος που μας έβαζε για τιμωρία να νηστεύουμε. Αυτός παρακαλούσε το μπαμπά μου να συνεχίσω στο Γυμνάσιο αλλά δεν υπήρχαν λεφτά για τέτοια.

5. Πώς ήταν το κλίμα της σχολικής ζωής;

Δ: - Ήταν πολύ καλό... Όλοι παίζαμε μαζί.

6. Τι μαθήματα κάνατε;

Τηρούσαν το Ωρολόγιο Πρόγραμμα μαθημάτων;

Δ: - Θυμάμαι μαθαίναμε και την Αρχαία Ελληνική και την Καθαρεύουσα. Μετά... Κάναμε Μαθηματικά, Θρησκευτικά....

7. Είχατε σχολικά εγχειρίδια;

Δ: - Είχαμε βιβλία, δε μας τα κάψανε... Είχαμε δύο βιβλία, ένα για την καθαρεύουσα και ένα για τα αρχαία.

8. Σε ποια μαθήματα δινόταν έμφαση;

Τι μηνύματα σας περνούσαν μέσα από αυτά;

Δ: - Ήθελαν να ξέρουμε και την Αρχαία και την Καθαρεύουσα... Δεν ξεχώριζαν καμία.

9. Θυμάστε να ιδρύθηκαν μαθητικά συσσίτια κατά την περίοδο 1940-1944;

Δ: - Όχι, δεν είχαμε τέτοια πράγματα στο χωριό.

10. Θυμάστε εάν κατά την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου διακόπηκε η σχολική φοίτηση και εάν ναι, για ποιους λόγους;

Δ: - Εγώ τότε δε πήγαινα σχολείο... Δεν ξέρω τι έγινε μετά!

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 5^η

1. Πότε γεννηθήκατε;

Πόσων χρονών ήσασταν τη δεκαετία 1930-1940;

Σ: - Εγώ κοπέλα μου γεννήθηκα το 1927.

2. Πηγαίνατε σχολείο;

Αν ναι, μέχρι ποια τάξη;

Αν όχι, για ποιο λόγο διακόψατε τη φοίτησή σας;

(Πηγαίνατε σε φροντιστήριο;)

Σ: - Πήγα στο δημοτικό αλλά μόνο μέχρι την πέμπτη. Παρακάτω δεν μπόρεσα να συνεχίσω... Έπρεπε να πάω να δουλέψω.

3. Σε τι σχολείο φοιτήσατε;

Σ: - Δημοτικό, αυτό είχε μόνο. Ήταν πολύ όμορφο σχολείο με μεγάλη αυλή και λουλούδια γύρω γύρω.

4. Πώς θα κρίνατε τους τότε δασκάλους σας;

Σ: - Ήταν μορφωμένοι οι δάσκαλοί μας. Θυμάμαι είχαμε για κάθε μάθημα και διαφορετικό δάσκαλο.

5. Πώς ήταν το κλίμα της σχολικής ζωής;

Σ: - Ήταν αυστηρά... Μας έλεγχαν κάθε μέρα και έπρεπε να κόβουμε τα νύχια μας και να είμαστε περιποιημένοι.

6. Τι μαθήματα κάνατε;

Τηρούσαν το Ωρολόγιο Πρόγραμμα μαθημάτων;

Σ: - Κάναμε Θρησκευτικά, Ιστορία, Γλώσσα, Μαθηματικά... Είχαμε απ' όλα τα μαθήματα.

7. Είχατε σχολικά εγχειρίδια;

Σ: - Δεν είχαμε βιβλία... Μόνο ένα τετράδιο για να γράφουμε.

8. Σε ποια μαθήματα δινόταν έμφαση;

Τι μηνύματα σας περνούσαν μέσα από αυτά;

Σ: - Για μαθήματα δεν ξέρω... Τους ένοιαζε να είμαστε καθαροί και να έχουμε καλούς τρόπους.

9. Θυμάστε να ιδρύθηκαν μαθητικά συσσίτια κατά την περίοδο 1940-1944;

Σ: - Όχι, όχι... Υπήρχε μεγάλη πείνα...

10. Θυμάστε εάν κατά την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου διακόπηκε η σχολική φοίτηση και εάν ναι, για ποιους λόγους;

Σ: - Στον Εμφύλιο δεν πήγαινε κανένας σχολείο!

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 6^η

1. Πότε γεννηθήκατε;

Πόσων χρονών ήσασταν τη δεκαετία 1930-1940;

B: - Εγώ γεννήθηκα το 1926 και λίγους μήνες μετά η αδερφή μου.

2. Πηγαίνατε σχολείο;

Αν ναι, μέχρι ποια τάξη;

Αν όχι, για ποιο λόγο διακόψατε τη φοίτησή σας;

(Πηγαίνατε σε φροντιστήριο;)

B: - Εγώ παιδί μου φοίτησα στο δημοτικό σχολείο και έφτασα μέχρι την πρώτη γυμνασίου... Ήθελα να συνεχίσω παραπάνω, αλλά ο πατέρας μου έλεγε ότι δεν είχαμε χρήματα για τέτοια.

3. Σε τι σχολείο φοιτήσατε;

B: - Αποφοίτησα από το δημοτικό αλλά το γυμνάσιο δεν το τελείωσα... Πήγα μέχρι την πρώτη γυμνασίου.

4. Πώς θα κρίνατε τους τότε δασκάλους σας;

B: - Ήταν ένας ψηλός δάσκαλος που τον φωνάζαμε «κόκορα»... Ήταν πολύ καλός δάσκαλος!

5. Πώς ήταν το κλίμα της σχολικής ζωής;

B: - Πολύ ευχάριστο... Χορεύαμε και μαθαίναμε πολλά τραγούδια!

6. Τι μαθήματα κάνατε;

Τηρούσαν το Ωρολόγιο Πρόγραμμα μαθημάτων;

B: - Κάναμε σίγουρα Μαθηματικά, Γυμναστική, Γλώσσα. Άλλα δε θυμάμαι...

7. Είχατε σχολικά εγχειρίδια;

B: - Ναι ναι! Είχαμε βιβλία. Όχι όλοι, αλλά είχαμε!

**8. Σε ποια μαθήματα δινόταν έμφαση;
Τι μηνύματα σας περνούσαν μέσα από αυτά;**

B: - Θέλανε να μας μάθουνε να διαβάζουμε και να κάνουμε πράξεις...

9. Θυμάστε να ιδρύθηκαν μαθητικά συσσίτια κατά την περίοδο 1940-1944;

B: - Όχι... Δεν θυμάμαι κάτι τέτοιο.

**10. Θυμάστε εάν κατά την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου διακόπηκε η
σχολική φοίτηση και εάν ναι, για ποιους λόγους;**

B: - Τα περισσότερα σχολεία είχαν κλείσει όσο θυμάμαι.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 7^η

**1. Πότε γεννηθήκατε;
Πόσων χρονών ήσασταν τη δεκαετία 1930-1940;**

B: - Είμαι 88 χρονών! Γεννήθηκα το '28.

**2. Πηγαίνατε σχολείο;
Αν ναι, μέχρι ποια τάξη;
Αν όχι, για ποιο λόγο διακόψατε τη φοίτησή σας;
(Πηγαίνατε σε φροντιστήριο;)**

B: - Εγώ κοπέλα μου είμαι απόφοιτος δημοτικού. Αποφοίτησα τον Ιούνιο του 1940 και τον Οκτώβρη κηρύχθηκε ο πόλεμος.

3. Σε τι σχολείο φοιτήσατε;

B: - Ήταν ελληνικό μεταξικό σχολείο... Με δύο τάξεις για όλους τους μαθητές. Ήθελα να συνεχίσω αλλά δεν υπήρχε Γυμνάσιο... Ξεκίνησε η Κατοχή. Υπήρχαν και βουλγάρικα σχολεία αλλά δε μας ανάγκαζαν να πηγαίνουμε.

4. Πώς θα κρίνατε τους τότε δασκάλους σας;

B: - Είχαμε δύο δασκάλους για όλες τις τάξεις... Ήταν καλοί δάσκαλοι! Αλλά πώς να τα βγάλουν πέρα με τόσα παιδιά!

5. Πώς ήταν το κλίμα της σχολικής ζωής;

B: - Όταν πήγαινα στο σχολείο φορούσαμε γερμανική στολή, χαιρετούσαμε χιτλερικά γιατί ο Μεταξάς ήταν γερμανόφιλος.

6. Τι μαθήματα κάνατε;

Τηρούνταν το Ωρολόγιο Πρόγραμμα μαθημάτων;

B: - Όλα τα μαθήματα τα κάναμε αλλά μαθαίναμε κυρίως την Αρχαία Ελληνική.

7. Είχατε σχολικά εγχειρίδια;

B: - Δεν είχαμε βιβλία... Δε μας δίνανε. Γράφαμε πάνω σε ό,τι είχαμε! Ό,τι εφημερίδα ή χαρτί έβρισκαν οι Βούλγαροι το έκαιγαν!

8. Σε ποια μαθήματα δινόταν έμφαση;

Τι μηνύματα σας περνούσαν μέσα από αυτά;

B: - Μας μάθαιναν να γράφουμε και να διαβάζουμε. Οι δάσκαλοι αν και Έλληνες ήταν γερμανόφιλοι και εξυμνούσαν τη πολιτική του Μεταξά.

9. Θυμάστε να ιδρύθηκαν μαθητικά συσσίτια κατά την περίοδο 1940-1944;

B: - Δεν υπήρχαν συσσίτια... Ό,τι είχαμε τρώγαμε! Υπήρχαν βουλγάρικα παντοπωλεία και κάποιοι γράφονταν με βουλγάρικα ονόματα για να μπορούν να τρώνε.

10. Θυμάστε εάν κατά την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου διακόπηκε η σχολική φοίτηση και εάν ναι, για ποιους λόγους;

B: - Υπήρχε εκπαίδευση στον Εμφύλιο... Οι δάσκαλοι δίδασκαν εθελοντικά ή σε σπίτια γιατί δεν υπήρχαν πολλά σχολεία.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 8^η

1. Πότε γεννηθήκατε;

Πόσων χρονών ήσασταν τη δεκαετία 1930-1940;

M: - Γεννήθηκα το 1938.

2. Πηγαίνατε σχολείο;

Αν ναι, μέχρι ποια τάξη;

Αν όχι, για ποιο λόγο διακόψατε τη φοίτησή σας;

(Πηγαίνατε σε φροντιστήριο;)

M: - Εεεε..... Πήγα και σχολείο αλλά όχι για πολύ. Σταμάτησα στην τρίτη τάξη. Που καιρός για γράμματα κορίτσι μου! Δεν ήθελαν και οι γονείς μου να πηγαίνω, γιατί η μαμά μου χρειαζόταν βοήθεια στο σπίτι με τα αδέρφια μου.

3. Σε τι σχολείο φοιτήσατε;

M: - Σε ελληνικό δημοτικό σχολείο.

4. Πώς θα κρίνατε τους τότε δασκάλους σας;

M: - Είχαμε καλούς, μορφωμένους δασκάλους... Μας μάθαιναν πολλά πράγματα... Παραπάνω δε θυμάμαι να σου πω!

5. Πώς ήταν το κλίμα της σχολικής ζωής;

M: - Μου άρεσε να πηγαίνω σχολείο... Περνούσε ευχάριστα η ώρα!

6. Τι μαθήματα κάνατε;

Τηρούνταν το Ωρολόγιο Πρόγραμμα μαθημάτων;

M: - Δε θυμάμαι κορίτσι μου τι μαθήματα κάναμε... Πέρασαν πολλά χρόνια.

7. Είχατε σχολικά εγχειρίδια;

M: - Βιβλία δεν είχαμε, γράφαμε σε χαρτιά... Τετράδια είχαν λίγοι!

8. Σε ποια μαθήματα δινόταν έμφαση;

Τι μηνύματα σας περνούσαν μέσα από αυτά;

M: - Γραφή και ανάγνωση κάναμε και μας μάθαιναν να μετράμε.

9. Θυμάστε να ιδρύθηκαν μαθητικά συσσίτια κατά την περίοδο 1940-1944;

M: - Υπήρχαν συσσίτια... Οι δάσκαλοι μοίραζαν κούπες με γάλα στα παιδιά.

10. Θυμάστε εάν κατά την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου διακόπηκε η σχολική φοίτηση και εάν ναι, για ποιους λόγους;

M: - Δεν έκλεισαν τα σχολεία, αλλά δεν πήγαινε σχεδόν κανένας... Πώς να πάμε σχολείο αφού κηρύχθηκε ο πόλεμος!

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 9^η

1. Πότε γεννηθήκατε;

Πόσων χρονών ήσασταν τη δεκαετία 1930-1940;

B: - Γεννήθηκα το '24. Το 1940 ήμουν 16 χρονών.

2. Πηγαίνατε σχολείο;

Αν ναι, μέχρι ποια τάξη;

Αν όχι, για ποιο λόγο διακόψατε τη φοίτησή σας;

(Πηγαίνατε σε φροντιστήριο;)

B: - Βέβαια! Πήγα μέχρι την έκτη τάξη. Φροντιστήρια δεν είχε τότε κοπέλα μου... Όι μπαμπάδες περίμεναν να έρθουν τα παιδιά από το σχολείο για να πάνε στα ζώα. Δεν έδιναν και πολύ σημασία στο σχολείο.

3. Σε τι σχολείο φοιτήσατε;

B: - Εγώ φοίτησα σε ένα χωριό εδώ στον Έβρο, το σχολείο μου ήταν ελληνικό.

4. Πώς θα κρίνατε τους τότε δασκάλους σας;

B: - Ήμασταν 60 παιδιά τότε και είχαμε μόνο ένα δάσκαλο. Δηλαδή, όλες οι τάξεις είχαμε αυτόν. Οι δάσκαλοι δεν ήταν όλοι κακοί... Είχε και καλούς, ανάλογα με τα παιδιά που υπήρχαν στην τάξη.

5. Πώς ήταν το κλίμα της σχολικής ζωής;

B: - Για το περιβάλλον σου είπα. Δεν ήταν τόσο αυτό... Στα γράμματα ήμασταν όλοι το ίδιο. Ήταν και διαφορετικές οι τάξεις... Αλλά και στην ίδια τάξη που ήμασταν τα παιδιά δεν ήταν όμοια.

6. Τι μαθήματα κάνατε;

Τηρούνταν το Ωρολόγιο Πρόγραμμα μαθημάτων;

B: - Υπήρχε αριθμητική, γράμματα μαθαίναμε. Εγώ ήμουν καλύτερος στην αριθμητική, στα γράμματα δεν ήμουν και τόσο τσακάλι. Στα μαθηματικά έκανα μέχρι και τη διαίρεση και μετά σταμάτησα. Κάναμε όμως και άλλα μαθήματα! Ιστορία, Θρησκευτικά. Γυμναστική δεν είχαμε.. Μόνο παιχνίδια παίζαμε όταν ήμασταν ελεύθεροι στο διάλειμμα. Επίσης, για να περνάει η ώρα μας, σκάβαμε στον κήπο για να σπείρουμε λουλούδια. Καθένας είχε το δικό του παρτέρι, μάλιστα όποιος είχε το καλύτερο είχε επιβράβευση.

7. Είχατε σχολικά εγχειρίδια;

B: - Εεεε... Φυσικά είχαμε! Κυρίως για την αριθμητική και τα γράμματα. Για τα άλλα τα μαθήματα που σας είπα απλά οι δάσκαλοι μας τα έλεγαν με λόγια.

8. Σε ποια μαθήματα δινόταν έμφαση;

Τι μηνύματα σας περνούσαν μέσα από αυτά;

B: - Εεεε... Να αριθμητική πιο πολύ, γράμματα και ιστορία. Τα βασικά μας μάθαιναν. Τα κόμματα τότε ήταν μαζεμένα σε μια μεριά... Όχι όπως σήμερα. Ήταν καλά τότε.

9. Θυμάστε να ιδρύθηκαν μαθητικά συσσίτια κατά την περίοδο 1940-1944;

B: - Δεν ξέρω παιδί μου το 1941 παντρεύτηκα.

10. Θυμάστε εάν κατά την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου διακόπηκε η σχολική φοίτηση και εάν ναι, για ποιους λόγους;

B: - Ήμουν μεγάλος τότε κοπέλα μου δεν ξέρω τι γινόταν στα σχολεία.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 10^η

1. Πότε γεννηθήκατε;

Πόσων χρονών ήσασταν τη δεκαετία 1930-1940;

Σ: - Εγώ γεννήθηκα το 1939 και τώρα είμαι 77 χρονών.

2. Πηγαίνατε σχολείο;

Αν ναι, μέχρι ποια τάξη;

Αν όχι, για ποιο λόγο διακόψατε τη φοίτησή σας;

(Πηγαίνατε σε φροντιστήριο;)

Σ: - Ναι, πήγα μέχρι την τετάρτη τάξη σίγουρα. Μετά δύο χρόνια πήγα στο νυχτερινό. Σταμάτησα γιατί πηγαίναμε στα χωράφια, προσέχαμε τα ζώα... Ήταν δύσκολα τα χρόνια τότε. Φροντιστήρια; Όχι όχι! Δεν υπήρχαν! Τα φροντιστήρια ήταν στα μεγάλα κέντρα... Συνήθως οι πλούσιοι έστελναν τα παιδιά τους. Τότε υπήρχαν δάσκαλοι που πήγαιναν στα σπίτια να μάθουν τα παιδιά.

3. Σε τι σχολείο φοιτήσατε;

Σ: - Σε ελληνικό σχολείο πήγα βέβαια!

4. Πώς θα κρίνατε τους τότε δασκάλους σας;

Σ: - Οι δάσκαλοι τότε ήταν σαν δικτάτορες. Μπαίνανε στην τάξη κι εμείς καθόμασταν σουζα. Αυτοί που ήταν καλοί μαθητές και ξέρανε το μάθημα σήκωναν το χέρι, εμείς όμως που...

5. Πώς ήταν το κλίμα της σχολικής ζωής;

Σ: - Τα παιδιά ήταν συμφιλιωμένα... Ήμασταν από ένα χωριό και παίζαμε. Κάθε ένα παιδί είχε τις παρέες του βέβαια. Ο Εμφύλιος δεν επηρέασε τα παιδιά και τις παρέες μας!

6. Τι μαθήματα κάνατε;

Τηρούνταν το Ωρολόγιο Πρόγραμμα μαθημάτων;

Σ: - Όλα τα μαθήματα τα κάναμε... Φυσική, Ιστορία, Αριθμητική. Το πρωί κάναμε την προσευχή και μετά μπαίναμε στις τάξεις για μάθημα. Κάναμε πολλαπλασιασμούς, διαιρέσεις και το πρόγραμμα μαθημάτων δεν επηρεάστηκε.

7. Είχατε σχολικά εγχειρίδια;

Σ: - Είχαμε βιβλία. Το αναγνωστικό το είχε ο καθένας δικό του, τα άλλα τα μοιραζόμασταν. Ένα μολύβι το κόβαμε στα τρία, δεν ήταν όπως σήμερα.

8. Σε ποια μαθήματα δινόταν έμφαση;

Τι μηνύματα σας περνούσαν μέσα από αυτά;

Σ: - Πιο πολύ δινόταν σημασία στα βασικά μαθήματα... Την αριθμητική και τα γράμματα. Ήμασταν και πολλά παιδιά και υπήρχε μόνο ένας δάσκαλος από την πρώτη μέχρι την έκτη. Όλους μας μάθαινε από λίγο!

9. Θυμάστε να ιδρύθηκαν μαθητικά συσσίτια κατά την περίοδο 1940-1944;

Σ: - Δεν θυμάμαι τι είχε γίνει τότε.

10. Θυμάστε εάν κατά την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου διακόπηκε η σχολική φοίτηση και εάν ναι, για ποιους λόγους;

Σ: - Τότε εμάς μας παίρνανε όλα τα παιδιά και διακόπηκε το σχολείο. Το '47 με '48 μας πήγανε στη παιδούπολη για να μη μας πάρουν οι αντάρτες. Μας πήραν για δύο χρόνια στην Αθήνα, άλλοι πήγαν στη Ρόδο και άλλοι σε άλλα νησιά. Ο πατέρας μας, μας έστειλε στην Αθήνα σε ένα ίδρυμα και μόλις τελείωσε ο πόλεμος επιστρέψαμε πίσω.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 11^η

1. Πότε γεννηθήκατε;

Πόσων χρονών ήσασταν τη δεκαετία 1930-1940;

Σ: - Το '39 γεννήθηκα.

2. Πηγαίνατε σχολείο;

Αν ναι, μέχρι ποια τάξη;

Αν όχι, για ποιο λόγο διακόψατε τη φοίτησή σας;

(Πηγαίνατε σε φροντιστήριο;)

Σ: - Εεεε... Κατά την τρίτη τάξη φτάσαμε! Δεν είχε τότε φροντιστήρια... Αυτά ήταν για τους πλούσιους.

3. Σε τι σχολείο φοιτήσατε;

Σ: - Σε ελληνικό σχολείο πήγαινα... Δεν είχαμε ξένους στα μέρη μας.

4. Πώς θα κρίνατε τους τότε δασκάλους σας;

Σ: - Αυστηροί πολύ οι δάσκαλοί μας ήταν τότε. Να φανταστείς κάθε φορά που κάναμε ένα λάθος μας έβαζαν καλαμπόκια κάτω από τα γόνατά μας για να ματώνουν. Οουου.... Τρέχανε τα αίματα μετά.

5. Πώς ήταν το κλίμα της σχολικής ζωής;

Σ: - Τα παιδιά ήμασταν μεταξύ μας δεμένα. Παίζαμε στο διάλειμμα και όταν μιλούσαμε μέσα στο μάθημα.... Τότε ο δάσκαλος μας κατσάδιαζε.

6. Τι μαθήματα κάνατε;

Τηρούνταν το Ωρολόγιο Πρόγραμμα μαθημάτων;

Σ: - Τα γράμματα μαθαίναμε κυρίως. Λίγο να κάνουμε πράξεις... Αυτά τα βασικά. Μετά κάποιες φορές κάναμε και ιστορία, θρησκευτικά.... Αυτά!

7. Είχατε σχολικά εγχειρίδια;

Σ: - Ναι είχαμε βιβλία για την αριθμητική και για τα γράμματα. Τα άλλα τα μαθήματα μας τα έλεγαν σαν ιστοριούλες.... Δεν είχαμε για αυτά βιβλία.

8. Σε ποια μαθήματα δινόταν έμφαση;

Τι μηνύματα σας περνούσαν μέσα από αυτά;

Σ: - Τι να σου πω παιδί μου! Πιο πολύ να μας μάθουν γράμματα ήθελαν και λίγους τρόπους. Δεν τους ενδιέφεραν και πολύ να μας μάθουν άλλα πράγματα. Τότε δεν μας έλεγαν τίποτα για κόμματα και παρατάξεις... Τα πράγματα ήταν ήσυχα.

9. Θυμάστε να ιδρύθηκαν μαθητικά συσσίτια κατά την περίοδο 1940-1944;

Σ: - Μας δίνανε ένα κακάο. Εγώ δεν το έπινα... Δεν μου άρεζε και πολύ. Φαγητό δεν μας έδιναν, μόνο αυτό.

10. Θυμάστε εάν κατά την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου διακόπηκε η σχολική φοίτηση και εάν ναι, για ποιους λόγους;

Σ: - Δεν θυμάμαι να σου πω κορίτσι μου! Να σου πω την αλήθεια.... Ήμουν και πιο μεγάλη εγώ.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 12^η

1. Πότε γεννηθήκατε;

Πόσων χρονών ήσασταν τη δεκαετία 1930-1940;

Δ: - Γεννήθηκα το 1935 στο χωριό Υφανταί.

2. Πηγαίνατε σχολείο;

Αν ναι, μέχρι ποια τάξη;

Αν όχι, για ποιο λόγο διακόψατε τη φοίτησή σας;

(Πηγαίνατε σε φροντιστήριο;)

Δ: - Το 1945 πήγα για πρώτη φορά σχολείο. Το έβγαλα όλο το δημοτικό μέχρι και την τελευταία τάξη. Άλλοι σταματούσαν. Θεσ η πείνα... Θεσ η φτώχεια... Εγώ συνέχισα!

3. Σε τι σχολείο φοιτήσατε;

Δ: - Πήγα σε κατοχικό εξατάξιο δημοτικό. Πήγαινα στο 4^ο δημοτικό Κομοτηνής. Επειδή ήταν μαζί και Γυμνάσιο, πηγαίναμε εναλλάξ με τα γυμνασιόπαιδα. Μία μέρα αυτοί μία μέρα εμείς. Από το 1942 υπήρχαν και βουλγάρικα δημοτικά σχολεία, με βούλγαρους δασκάλους και δίδασκαν το βουλγάρικο αλφάβητο. Είχε βουλγαράκια παιδιά. Εεε... Αργότερα, όταν τελείωσα το δημοτικό, ήθελα να πάω και γυμνάσιο στην Κομοτηνή αλλά συνέχιζαν πολλοί λίγοι. Ήταν πολυτέλεια τότε το Γυμνάσιο!

4. Πώς θα κρίνατε τους τότε δασκάλους σας;

Δ: - Στο δημοτικό το 1947 είχαμε την κυρία Χρυσάνθη. Ήταν μόνο αυτή για όλα τα παιδιά. Ήμασταν και πολλά παιδιά για μία δασκάλα... 40 παιδιά ήμασταν. Τους άλλους δασκάλους δε τους θυμάμαι πολύ καλά, ήταν όλοι πάντως απόφοιτοι Γυμνασίου.

5. Πώς ήταν το κλίμα της σχολικής ζωής;

Δ: - Κοίταξε να δεις... Ήταν καλά στο σχολείο, μαθαίναμε γράμματα, είχαμε και καλή δασκάλα! Αλλά τί να το κάνεις! Ξεκίνησε ο πόλεμος μετά...

6. Τι μαθήματα κάνατε;

Τηρούσαν το Ωρολόγιο Πρόγραμμα μαθημάτων;

Δ: - Από μαθήματα κάναμε τα πάντα... Και θρησκευτικά... Και Ιστορία, Γεωγραφία ακόμα και τραγούδια μας μάθαιναν.

7. Είχατε σχολικά εγχειρίδια;

Δ: - Άκου... Βιβλία δεν είχαμε, αλλά είχε ο καθένας από ένα τετράδιο που ζωγραφίζαμε... Θυμάμαι τότε ζωγραφίζαμε πελαργούς.

8. Σε ποια μαθήματα δινόταν έμφαση;

Τι μηνύματα σας περνούσαν μέσα από αυτά;

Δ: - Λίγο από όλα μας κάνανε. Δεν αφιερώναμε παραπάνω χρόνο σε κάποιο συγκεκριμένο μάθημα από ότι θυμάμαι.

9. Θυμάστε να ιδρύθηκαν μαθητικά συσσίτια κατά την περίοδο 1940-1944;

Δ: - Συσσίτια για να τρώμε; Συσσίτια για μας δεν έκαναν, έκαναν μόνο για τους βουλγαροκρατούμενους. Θυμάμαι τους έδιναν αρακά, γάλα και τα σαββατοκύριακα μοίραζαν γλυκά στα παιδιά!

10. Θυμάστε εάν κατά την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου διακόπηκε η σχολική φοίτηση και εάν ναι, για ποιους λόγους;

Δ: - Τι να σου πω τώρα... Στον εμφύλιο έκαιγαν σπίτια, έκαιγαν σχολεία και εκκλησίες. Οι Βούλγαροι εξόριζαν τους δασκάλους στο βουνό... Που να γίνει μάθημα; Που να υπάρξουν σχολεία;

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 13^η

1. Πότε γεννηθήκατε;

Πόσων χρονών ήσασταν τη δεκαετία 1930-1940;

Σ: - Γεννήθηκα το 1930 στις 11 Ιουλίου, εάν σε ενδιαφέρει... Είμαι 86 χρονών τώρα!

2. Πηγαίνατε σχολείο;

Αν ναι, μέχρι ποια τάξη;

Αν όχι, για ποιο λόγο διακόψατε τη φοίτησή σας;

(Πηγαίνατε σε φροντιστήριο;)

Σ: - Βεβαίως πήγαινα! Πήρα και το απολυτήριο του Δημοτικού... Έβγαλα και την έκτη τάξη και συνέχισα και στο Γυμνάσιο.

3. Σε τι σχολείο φοιτήσατε;

Σ: -Το Δημοτικό στο οποίο φοίτησα ήταν Ελληνικό και τετραθέσιο. Το Γυμνάσιο ήταν εξαθέσιο, αν θυμάμαι καλά! Το '49, όταν ήμουν 19 χρονών, μπήκα μέσω εξετάσεων και στη Ζαρίφειο Ακαδημία στην Αλεξανδρούπολη.

4. Πώς θα κρίνατε τους τότε δασκάλους σας;

Σ: - Τους θυμάμαι πολύ καλά τους δασκάλους μου! Είχαμε τέσσερις δασκάλους, έναν για κάθε τάξη. Στην πρώτη Δημοτικού είχαμε μία δασκάλα... Να μη σου αναφέρω όνομα... Την είχαμε σαν μητέρα μας. Μας μάθαινε και κέντημα όταν δεν κάναμε μάθημα. Στην τρίτη Δημοτικού ήρθε μία πολύ αυστηρή δασκάλα... Δε θα το ξεχάσω ποτέ... Πήρα την πρώτη μου τιμωρία... Ούτε οι γονείς μου με είχαν τιμωρήσει. Στο Γυμνάσιο να φανταστείς δεν είχαμε καθηγητές... Έρχονταν οι δάσκαλοι από το Δημοτικό και μας έκαναν μάθημα.

5. Πώς ήταν το κλίμα της σχολικής ζωής;

Σ: - Αγαπούσα πολύ το σχολείο μου! Η τότε ζωή στο σχολείο βέβαια δε μοιάζει με την τωρινή. Υπήρχε φτώχεια, πεινά κυρίως όταν πήγαινα στο Γυμνάσιο. Και τους δασκάλους μου τους αγαπούσα... Και με όλους μου τους συμμαθητές έπαιζα! Δε θυμάμαι ποτέ να μάλωσα με κανένα παιδί. Όσοι αγαπούσαν τα γράμματα ξεχώριζαν στην τάξη.

6. Τι μαθήματα κάνατε;

Τηρούνταν το Ωρολόγιο Πρόγραμμα μαθημάτων;

Σ: - Βεβαίως, τηρούνταν κανονικά το ωρολόγιο πρόγραμμα. Δε θυμάμαι όλα τα μαθήματα, αλλά σίγουρα κάναμε Ανάγνωση, Αριθμητική και Γραμματική το πρωί. Το απόγευμα πηγαίναμε ξανά στο σχολείο για δύο ώρες για να κάνουμε τα θεωρητικά μαθήματα, την Ιστορία και τα Θρησκευτικά. Α! Κάναμε και Γεωγραφία. Μαθαίναμε χορούς και Σουηδική Γυμναστική.

7. Είχατε σχολικά εγχειρίδια;

Σ: - Είχαμε το Αναγνωστικό! Τα έχω κρατήσει μέχρι σήμερα τα βιβλία μου. Θυμάμαι στην πρώτη τάξη χρησιμοποιούσαμε την πλάκα και το κοντύλι, που είχε πάνω ένα σφουγγαράκι θαλάσσης για να σβήνουμε. Στην πέμπτη και την έκτη είχαμε και τετράδια να σημειώνουμε, αλλά ήταν ακριβά! Πολύ ακριβά θυμάμαι ήταν και τα βιβλία του Γυμνασίου. . .Μου τα αγόραζε ο πατέρας μου από την Αθήνα και εγώ ένιωθα μεγάλη υποχρέωση... Έπρεπε να του το ανταποδώσω με την καλή μου σχολική επίδοση.

8. Σε ποια μαθήματα δινόταν έμφαση;

Τι μηνύματα σας περνούσαν μέσα από αυτά;

Σ: - Δε θυμάμαι μέσα από τα μαθήματα του σχολείου να μας περνούσαν μηνύματα. Ό, τι κατήχηση γινόταν, ήταν από Σκαπανίτες. Την περίοδο του Μεταξά, εμείς ήμασταν τα Αετόπουλα! Μας συγκέντρωναν κάθε τόσο σε έναν προαύλιο χώρο και

μας μάθαιναν χιτλερικό χαιρετισμό και τραγούδια για το Μεταξά... Ήμασταν υποχρεωμένοι να πηγαίνουμε εκεί και να φοράμε γερμανικές στολές.

9. Θυμάστε να ιδρύθηκαν μαθητικά συσσίτια κατά την περίοδο 1940-1944;

Σ: - Έκαναν πολλά συσσίτια, κυρίως για τους άπορους μαθητές. Στο Γυμνάσιο που υπήρχε μεγαλύτερη πείνα και φτώχεια οργάνωναν κάθε μέρα συσσίτια στο σχολείο. Οι δάσκαλοι πήγαιναν νωρίτερα και έβραζαν το γάλα για να είναι έτοιμο! Μας έδιναν βιταμίνες και ένα ειδικό βούτυρο. Τρώγαμε όλοι και ύστερα μπαίναμε στις τάξεις για μάθημα.

10. Θυμάστε εάν κατά την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου διακόπηκε η σχολική φοίτηση και εάν ναι, για ποιους λόγους;

Σ: - Σαν χθες το θυμάμαι κορίτσι μου. Ένα πρωί που πήγαμε για προσευχή είδαμε το ύφος των δασκάλων μας... Ήταν περίεργοι και μας είπαν ότι δεν θα κάναμε μάθημα ούτε εκείνη την μέρα αλλά ούτε την επόμενη γιατί κηρύχθηκε ο πόλεμος... Όντως! Για πολύ καιρό δεν πήγαμε σχολείο. Δεν υπήρχε ψυχολογία για μάθημα... Ξαναγυρίσαμε όμως, αλλά δε θυμάμαι ακριβώς πότε! Θυμάμαι στον Εμφύλιο, ότι διάβαζα τα βράδια με μία λαμπίτσα και άκουγα τους όλμους που έσκαγαν.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 14^η

1. Πότε γεννηθήκατε;

Πόσων χρονών ήσασταν τη δεκαετία 1930-1940;

X: - Είμαι 86 χρονών και γεννήθηκα το 1930.

2. Πηγαίνατε σχολείο;

Αν ναι, μέχρι ποια τάξη;

Αν όχι, για ποιο λόγο διακόψατε τη φοίτησή σας;

(Πηγαίνατε σε φροντιστήριο;)

X: - Και βέβαια πήγα σχολείο! Μέχρι και την τρίτη τάξη προβιβάστηκα και μετά κηρύχθηκε ο πόλεμος. Μετά... Πότε πηγαίναμε τότε όχι! Παιδί μου φροντιστήρια εκείνη την εποχή δεν είχε.

3. Σε τι σχολείο φοιτήσατε;

X: - Το σχολείο που πήγα ήταν καθαρά ελληνικό.

4. Πώς θα κρίνατε τους τότε δασκάλους σας;

X: - Πριν ξεκινήσει ο πόλεμος είχαμε πολύ καλούς δασκάλους, κυρίως πειθαρχημένοι στη δουλειά τους... Μετά αναγκάστηκαν να φύγουν για να πολεμήσουν... Μιλάμε φυσικά για τους άνδρες. Ένας δάσκαλος είχε περίπου 20 παιδιά. Κατά την διάρκεια του πολέμου, είχαμε δασκάλους κουτσούς, με κομμένα χέρια... Όσοι δηλαδή ήταν άχρηστοι να πάνε στον πόλεμο.

5. Πώς ήταν το κλίμα της σχολικής ζωής;

X: - Το κλίμα της τάξης... Κοίτα! Ήταν μια χαρά. Παίζαμε μεταξύ μας... Πειραζόμασταν σαν παιδιά... Ξέρεις! Τότε ούτε έχθρες είχαμε ούτε τίποτα. Χτύπαγε το κουδουνάκι και όλοι έξω για παιχνίδι.

6. Τι μαθήματα κάνατε;

Τηρούσαν το Ωρολόγιο Πρόγραμμα μαθημάτων;

X: - Μαθήματα κάναμε... Γράμματα μαθαίναμε, λίγο αριθμητική τέτοια. Ίσα ίσα να ξέρουμε πέντε πράγματα. Δεν μας χρειάζονταν άλλα μαθήματα.

7. Είχατε σχολικά εγχειρίδια;

X: - Βιβλία τότε δεν είχαμε. Ένα τετράδιο είχαμε να γράφουμε πάνω αυτά που μας έλεγε ο δάσκαλος. Και μια πλάκα είχαμε... Γράφαμε τότε πάνω. Αυτά θυμάμαι....

**8. Σε ποια μαθήματα δινόταν έμφαση;
Τι μηνύματα σας περνούσαν μέσα από αυτά;**

X: - Τέτοια δεν είχαμε τότε... Κανονικά πηγαίναμε σχολείο. Ούτε μας μάθαιναν για κόμματα ούτε τίποτα.

9. Θυμάστε να ιδρύθηκαν μαθητικά συσσίτια κατά την περίοδο 1940-1944;

X: - Τότε θυμάμαι... Υπήρχε μία οργάνωση που έδινε στους φτωχούς να φάνε. Στα σχολεία δεν δινόταν τίποτα. Όποιος είχε να φάει καλώς, όποιος όχι ... Δύσκολα τα πράγματα!

**10. Θυμάστε εάν κατά την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου διακόπηκε η
σχολική φοίτηση και εάν ναι, για ποιους λόγους;**

X: - Και τότε είχε σχολεία... Αλλά τότε τα πράγματα ήταν πολύ μπερδεμένα.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ

1. Πότε γεννηθήκατε;

Πόσων χρονών ήσασταν τη δεκαετία 1930-1940;

Σύμφωνα με τις απαντήσεις που λάβαμε, οι περισσότεροι γεννήθηκαν μέσα στη δεκαετία του 1930 (8 άτομα), λιγότεροι τη δεκαετία του 1920 (5 άτομα), όπως μας αναφέρει και ο 9^{ος} συνεντευξιαζόμενος «γεννήθηκα το '24. Το 1940 ήμουν 16 χρονών», ενώ μόλις ένας γεννήθηκε την δεκαετία του 1940. Πιο συγκεκριμένα, οι περισσότεροι δήλωσαν πως τη δεκαετία 1930-1940 που φοιτούσαν στο δημοτικό ήταν περίπου 6 έως 12 ετών.

2. Πηγαίνατε σχολείο;

Αν ναι, μέχρι ποια τάξη;

Αν όχι, για ποιο λόγο διακόψατε τη φοίτησή σας;

(Πηγαίνατε σε φροντιστήριο;)

Από τους 16 ερωτηθέντες οι περισσότεροι (14 άτομα) φοίτησαν στο δημοτικό, ενώ μόνο 2 άτομα συνέχισαν την εκπαίδευσή τους στο γυμνάσιο. Ειδικότερα, η μία από τις 2 ερωτηθείσες, η 6^η συνεντευξιαζόμενη κατάφερε να συνεχίσει μόνο μέχρι την πρώτη τάξη του γυμνασίου «εγώ παιδί μου φοίτησα στο δημοτικό σχολείο και έφτασα μέχρι την πρώτη γυμνασίου... Ήθελα να συνεχίσω παραπάνω, αλλά ο πατέρας μου έλεγε ότι δεν είχαμε χρήματα για τέτοια», ενώ η 1^η 3^η συνεντευξιαζόμενη αποφοίτησε από το γυμνάσιο δηλώνοντας «βεβαίως πήγαινα! Πήρα και το απολυτήριο του Δημοτικού... Έβγαλα και την έκτη τάξη και συνέχισα και στο Γυμνάσιο».

Οι περισσότεροι δεν κατάφεραν να ολοκληρώσουν τη φοίτησή τους στο δημοτικό (8 άτομα), ενώ αυτοί που μπόρεσαν να πάρουν απολυτήριο δημοτικού ήταν 6 άτομα. Οι λόγοι που ορισμένοι διέκοψαν τη φοίτησή τους ήταν διαφορετικοί και επηρεάζονταν από την χρονική περίοδο κατά την οποία φοιτούσαν. Ειδικότερα, οι περισσότεροι σταμάτησαν να πηγαίνουν σχολείο λόγω της φτώχειας καθώς βοηθούσαν τους γονείς τους στα χωράφια και στα ζώα όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο 10^{ος} συνεντευξιαζόμενος «ναι, πήγα μέχρι την τετάρτη τάξη σίγουρα. Μετά

δύο χρόνια πήγα στο νυχτερινό. Σταμάτησα γιατί πηγαίναμε στα χωράφια, προσέχαμε τα ζώα... Ήταν δύσκολα τα χρόνια τότε». Ένας άλλος λόγος διακοπής της φοίτησης των τότε μαθητών ήταν τα πολεμικά-πολιτικά γεγονότα της εκάστοτε περιόδου όπως αναφέρει η 2^η συνεντευξιαζόμενη «ναι, αλλά σταμάτησα το σχολείο γιατί ξεκίνησε ο πόλεμος με την Αλβανία. Αμα πήγαινα, θα ήταν καλύτερα. Τότε ήταν πολύ δύσκολα χρόνια».

Τέλος, όσον αφορά στην ερώτηση για τα φροντιστήρια, οι απαντήσεις που λάβαμε ήταν αρνητικές και οι αναφορές σε αυτά ήταν λίγες (μόλις 3 απαντήσεις). Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι «Φροντιστήρια; Όχι, όχι! Δεν υπήρχαν! Τα φροντιστήρια ήταν στα μεγάλα κέντρα... Συνήθως οι πλούσιοι έστελναν τα παιδιά τους. Τότε υπήρχαν δάσκαλοι που πήγαιναν στα σπίτια να μάθουν τα παιδιά», «δεν είχε τότε φροντιστήρια... Αυτά ήταν για τους πλούσιους», «παιδί μου φροντιστήρια εκείνη την εποχή δεν είχε».

3. Σε τι σχολείο φοιτήσατε;

Το σύνολο των συνεντευξιαζόμενων μας απάντησε πως φοίτησε σε ελληνικό δημοτικό σχολείο (14 άτομα). Ωστόσο, ένας κύριος (4^η συνέντευξη) μας επεσήμανε πως «υπήρχαν και βουλγάρικα σχολεία αλλά δεν ήταν υποχρεωτικά» ενώ, ένας μας ανέφερε ότι υπήρχαν και βουλγάρικα σχολεία αλλά ο ίδιος πήγε σε μεταξικό δημοτικό σχολείο όπου οι δάσκαλοι ήταν φιλογερμανικοί (7^η συνέντευξη) «ήταν ελληνικό μεταξικό σχολείο... Με δύο τάξεις για όλο το κ μαθητές. Ήθελα να συνεχίσω αλλά δεν υπήρχε γυμνάσιο... Ξεκίνησε η Κατοχή. Υπήρχαν και βουλγάρικα σχολεία αλλά δε μας ανάγκαζαν να πηγαίνουμε».

Στο χρονικό διάστημα 1936-1940 παρατηρείται ότι υπάρχουν διαφόρων τύπων σχολεία όπως για παράδειγμα τα μεταξικά, όπου ασπάζονταν τη γερμανική ιδεολογία υποχρεώνοντας τους μαθητές να ντύνονται με γερμανικές στολές και να χαιρετάν χιτλερικά. Από την άλλη, την περίοδο 1941-44 εκτός από τα κατοχικά δημοτικά είχαν εμφανιστεί και τα βουλγάρικα σχολεία. Σε αυτά φοιτούσαν κυρίως Βούλγαροι μαθητές με δασκάλους ίδιας καταγωγής, μάθαιναν το βουλγάρικο αλφάβητο, ενώ η φοίτηση των ελληνόπουλων σε αυτά δεν ήταν υποχρεωτική «από το 1942 υπήρχαν και βουλγάρικα δημοτικά σχολεία, με βούλγαρους δασκάλους και δίδασκαν το βουλγάρικο αλφάβητο. Είχε βουλγαράκια παιδιά» (12^η συνέντευξη).

4. Πώς θα κρίνατε τους τότε δασκάλους σας;

Κάνοντας έναν απολογισμό των όσων μας ανέφεραν οι ερωτηθέντες για τους δασκάλους τους καταλήξαμε στο ότι οι περισσότεροι (10 άτομα) μας είπαν ότι είχαν πολύ καλούς και μορφωμένους δασκάλους δηλώνοντας ότι «ο δάσκαλός μου ήταν πολύ καλό παλικάρι» (2^η συνέντευξη), «ήταν ένας ψηλός δάσκαλος που τον φωνάζαμε κόκορα... Ήταν πολύ καλός δάσκαλος!» (6^η συνέντευξη).

Βέβαια, υπήρξαν και 4 άτομα που μας απάντησαν πως οι δάσκαλοί τους ήταν αυστηροί σαν δικτάτορες και αν έκαναν κάποιο λάθος τους χτυπούσαν ή τους έβαζαν τιμωρίες. Χαρακτηριστικά, αναφέρει ο 1^{ος} συνεντευξιαζόμενος «αυστηροί! Κάποιο λάθος αν έκανες... Σε χτυπούσαν. Τώρα τα πράγματα είναι διαφορετικά», «οι δάσκαλοι τότε ήταν σαν δικτάτορες. Μπαίνανε στην τάξη κι εμείς καθόμασταν σούζα. Αυτοί που ήταν καλοί μαθητές και ξέρανε το μάθημα σήκωναν το χέρι, εμείς όμως που...» (10^η συνέντευξη).

Γεγονός που μας έκανε εντύπωση μέσα από τις συνεντεύξεις ήταν οι τιμωρίες που έβαζαν στα παιδιά. Παραδείγματα τιμωριών που μας αναφέρουν είναι η νηστεία «μετά ήρθε ένας άλλος που μας έβαζε για τιμωρία να νηστεύουμε» (4^η συνέντευξη), χαρακτηριστικά ένας ακόμα μας ανέφερε «να φανταστείς κάθε φορά που κάναμε ένα λάθος μας έβαζαν καλαμπόκια κάτω από τα γόνατά μας για να ματώνουν. Ουου... Τρέχανε τα αίματα μετά» (11^η συνέντευξη).

5. Πώς ήταν το κλίμα της σχολικής ζωής;

Οι περισσότερες απαντήσεις περιγράφουν ένα κλίμα ευχάριστο και συμπαθητικό στο σχολικό χώρο (10 άτομα). Αναλυτικότερα, μας αναφέρουν ότι τα παιδιά έπαιζαν μεταξύ τους ανεξαρτήτως ηλικίας, ενώ δεν υπήρχαν προβλήματα και τσακωμοί «κοίτα τα παιδιά μεταξύ μας παίζαμε... Δεν είχαμε έχθρες όπως οι μεγάλοι. Παιδιά ήμασταν! Από ένα χωριό όλοι, τι να κάναμε!» (1^η συνέντευξη), «το κλίμα της τάξης... Κοίτα! Ήταν μια χαρά. Παίζαμε μεταξύ μας... Πειραζόμασταν σαν παιδιά... Ξέρεις! Τότε ούτε έχθρες είχαμε ούτε τίποτα. Χτύπαγε το κουδουνάκι και όλοι έξω για παιχνίδι» (14^η συνέντευξη).

Επιπλέον, οι 3 από τους 14 μας περιγράφουν ένα κλίμα αυταρχικό και πολύ αυστηρό. Μάλιστα, ένας από τους παραπάνω συνεντευξιαζόμενους αναφέρει ότι «όταν πήγαινα στο σχολείο φορούσαμε γερμανική στολή, χαιρετούσαμε χιτλερικά γιατί

ο Μεταξάς ήταν γερμανόφιλος» (7^η συνέντευξη). Επίσης, ένας κύριος δεν μας απάντησε στην ερώτηση «για το περιβάλλον σου είπα. Δεν ήταν τόσο αυτό... Στα γράμματα ήμασταν όλοι το ίδιο. Ήταν και διαφορετικές οι τάξεις... Αλλά και στην ίδια τάξη που ήμασταν τα παιδιά δεν ήταν όμοια» (9^η συνέντευξη).

6. Τι μαθήματα κάνατε;

Τηρούνταν το Ωρολόγιο Πρόγραμμα μαθημάτων;

Όσον αφορά στο ωρολόγιο πρόγραμμα οι απαντήσεις διχάστηκαν. Συγκεκριμένα, οι 7 μας απάντησαν ότι έκαναν όλα τα μαθήματα και τηρούνταν το ωρολόγιο πρόγραμμα «τα μαθήματα τα κάναμε... Φυσική, Ιστορία, Αριθμητική» (10^η συνέντευξη), «από μαθήματα κάναμε τα πάντα... Και θρησκευτικά... Και Ιστορία, Γεωγραφία ακόμα και τραγούδια μας μάθαιναν» (12^η συνέντευξη). Ωστόσο, οι 6 είπαν ότι έκαναν τα βασικά μαθήματα ή αλλιώς γραφή, ανάγνωση και αριθμητική «μαθήματα κάναμε... Γράμματα μαθαίναμε, λίγο αριθμητική τέτοια. Ίσα ίσα να ξέρουμε πέντε πράγματα. Δεν μας χρειάζονταν άλλα μαθήματα» (14^η συνέντευξη). Ο τελευταίος δήλωσε ότι δεν θυμόταν τι έκαναν εκείνη την περίοδο στο σχολείο «δε θυμάμαι κορίτσι μου τι μαθήματα κάναμε... Πέρασαν πολλά χρόνια» (8^η συνέντευξη).

7. Είχατε σχολικά εγχειρίδια;

Το μεγαλύτερο σύνολο των συμμετεχόντων ανταποκρίθηκε θετικά σε αυτή την ερώτηση λέγοντάς μας ότι είχαν σχολικά εγχειρίδια (8 άτομα). Πιο συγκεκριμένα, «είχαμε βιβλία. Ο καθένας είχε τα δικό του βιβλίο. Όσοι είχαμε πολλά αδέρφια το έδινε ο ένας στον άλλον» (1^η συνέντευξη), «είχαμε και βιβλία! Και τετράδια είχαμε για να γράφουμε και να διαβάζουμε» (3^η συνέντευξη). Επιπλέον, μια κυρία μας αναφέρει ότι είχε «το Αναγνωστικό» «είχαμε το Αναγνωστικό! Τα έχω κρατήσει μέχρι σήμερα τα βιβλία μου. Θυμάμαι στην πρώτη τάξη χρησιμοποιούσαμε την πλάκα και το κοτύλι, που είχε πάνω ένα σφουγγαράκι θαλάσσης για να σβήνουμε. Στην πέμπτη και την έκτη είχαμε και τετράδια να σημειώνουμε, αλλά ήταν ακριβά! Πολύ ακριβά θυμάμαι ήταν και τα βιβλία του Γυμνασίου... Μου τα αγόραζε ο πατέρας μου από την Αθήνα και εγώ ένιωθα μεγάλη υποχρέωση... Έπρεπε να του το ανταποδώσω με την καλή μου σχολική

επίδοση» (13^η συνέντευξη). Από τα παραπάνω, παρατηρείται πως η διάθεση σχολικών εγχειριδίων διαφέρει ανάλογα με την εκάστοτε εποχή. Ο αριθμός όσων διέθεταν βιβλία ήταν μικρός ενώ αρκετοί ήταν αυτοί που σημείωναν πάνω σε τετράδια.

Οι υπόλοιποι 6 υποστηρίζουν πως δεν είχαν καθόλου σχολικά εγχειρίδια, ενώ έγραφαν πάνω σε τετράδια ή οτιδήποτε εύκαιρο διέθεταν «δεν είχαμε βιβλία... Δε μας δίνανε. Γράφαμε πάνω σε ό, τι είχαμε! Ο, τι εφημερίδα ή χαρτί έβρισκαν οι Βούλγαροι το έκαιγαν!» (7^η συνέντευξη).

8. Σε ποια μαθήματα δινόταν έμφαση;

Τι μηνύματα σας περνούσαν μέσα από αυτά;

Οι απαντήσεις που λάβαμε από τους περισσότερους (12 άτομα) ήταν πως δινόταν έμφαση στα βασικά μαθήματα όπως η ανάγνωση, η γραφή και η αριθμητική, όπως αναφέρει η 1^η συνεντευξιαζόμενη «πιο πολύ μας μάθαιναν να γράφουμε, να διαβάζουμε και να μετράμε. Ίσα ίσα να ξέρουμε τα βασικά». Ακολουθως, μία κυρία μας αναφέρει πως «τους ένοιαζε να είμαστε καθαροί και να έχουμε καλούς τρόπους» (5^η συνέντευξη) τονίζοντας πως δεν δινόταν βάση στα μαθήματα αλλά κυρίως στην εμφάνιση και τον τρόπο συμπεριφοράς των μαθητών. Ιδιαίτερη εντύπωση μας προξένησε το γεγονός πως μια συνεντευξιαζόμενη δήλωσε πως «ό, τι κατήχηση γινόταν, ήταν από Σκαπανίτες. Την περίοδο του Μεταξά, εμείς ήμασταν τα Αετόπουλα! Μας συγκέντρωναν κάθε τόσο σε έναν προαύλιο χώρο και μας μάθαιναν χιτλερικό χαιρετισμό και τραγούδια με το Μεταξά... Ήμασταν υποχρεωμένοι να πηγαίνουμε εκεί και να φοράμε γερμανικές στολές» (13^η συνέντευξη).

9. Θυμάστε να ιδρύθηκαν μαθητικά συσσίτια κατά την περίοδο 1940-1944;

Κρίνοντας από τις απαντήσεις, οι 6 μας ανέφεραν πως τότε δεν οργανώνονταν μαθητικά συσσίτια λόγω οικονομικών δυσχερειών «όχι, δεν είχαμε τέτοια πράγματα στο χωριό» (4^η συνέντευξη), «δεν υπήρχαν συσσίτια... Ο, τι είχαμε τρώγαμε! Υπήρχαν βουλγάρικα παντοπωλεία και κάποιοι γράφονταν με βουλγάρικα ονόματα για να μπορούν να τρώνε» (7^η συνέντευξη). Σχετικά με την τελευταία απάντηση, άξιο λόγου αποτελεί το γεγονός ότι υπήρχανε βουλγάρικα παντοπωλεία στα οποία προσφεύγανε οι Έλληνες με ψεύτικα βουλγαρικά ονόματα με σκοπό να τρώνε δωρεάν.

Ωστόσο, 5 από αυτούς δήλωσαν ότι οργανώνονταν μαθητικά συσσίτια κυρίως από δασκάλους που ενδιαφέρονταν για τη σίτιση των μαθητών «είχε, είχε... *Θυμάμαι που έδιναν φαγητό οι δάσκαλοι στα παιδιά*» (3^η συνέντευξη), «*υπήρχαν συσσίτια... Οι δάσκαλοι μοίραζαν κούπες με γάλα στα παιδιά*» (8^η συνέντευξη).

Τέλος, λίγοι ήταν αυτοί (3 άτομα) που είτε δεν θυμούνταν τι έγινε εκείνη την περίοδο είτε δεν γνώριζαν γιατί δεν φοιτούσαν εκείνο το διάστημα στο σχολείο «*όχι... Δεν θυμάμαι κάτι τέτοιο*» (6^η συνέντευξη), «*δεν ξέρω παιδί μου το 1941 παντρεύτηκα*» (9^η συνέντευξη).

10. Θυμάστε εάν κατά την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου διακόπηκε η σχολική φοίτηση και εάν ναι, για ποιους λόγους;

Το μεγαλύτερο μέρος του δείγματός μας (6 άτομα) απάντησε θετικά σε αυτή την ερώτηση υποστηρίζοντας ότι η φοίτηση διακόπηκε κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου «*ναι... Τα σχολεία είχαν κλείσει τότε... Δεν υπήρχαν και δάσκαλοι!*» (3^η συνέντευξη). Αξιόλογη απάντηση στη συγκεκριμένη ερώτηση αποτελεί αυτή της 13^{ης} συνεντευξιαζόμενης, η οποία αναφέρει λεπτομερώς πως «*σαν χθες το θυμάμαι κορίτσι μου. Ένα πρωί που πήγαμε για προσευχή είδαμε το ύφος των δασκάλων μας... Ήταν περίεργοι και μας είπαν ότι δεν θα κάναμε μάθημα ούτε εκείνη την μέρα αλλά ούτε την επόμενη γιατί κηρύχθηκε ο πόλεμος... Όντως! Για πολύ καιρό δεν πήγαμε σχολείο. Δεν υπήρχε ψυχολογία για μάθημα... Ξαναγυρίσαμε όμως, αλλά δε θυμάμαι ακριβώς πότε! Θυμάμαι στον Εμφύλιο, ότι διάβαζα τα βράδια με μία λαμπίτσα και άκουγα τους όλμους που έσκαγαν*».

Αντιθέτως, 4 ήταν αυτοί που απάντησαν θετικά λέγοντας πως η φοίτηση συνεχίστηκε κανονικά, αλλά ο αριθμός των σχολείων και των μαθητών που φοιτούσαν σε αυτά ήταν περιορισμένος «*δεν έκλεισαν τα σχολεία, αλλά δεν πήγαινε σχεδόν κανένας... Πώς να πάμε σχολείο αφού κηρύχθηκε ο πόλεμος!*» (8^η συνέντευξη), «*και τότε είχε σχολεία... Αλλά τότε τα πράγματα ήταν πολύ μπερδεμένα*» (13^η συνέντευξη).

Τέλος, οι υπόλοιποι 4 ερωτηθέντες δήλωσαν πως δε θυμούνται τι συνέβη μετά την κήρυξη του Εμφυλίου πολέμου, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η 11^η συνεντευξιαζόμενη «*δεν θυμάμαι να σου πω κορίτσι μου! Να σου πω την αλήθεια... Ήμουν και πιο μεγάλη εγώ*».

7. ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ

Αρχικά, αυτό που απορρέει σε γενικότερες γραμμές από την ανάλυση των αποτελεσμάτων είναι πως ο χώρος της εκπαίδευσης επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από τα εκάστοτε πολιτικά-ιστορικά γεγονότα. Ειδικότερα, ένα μεγάλο μέρος από τους ερωτηθέντες φοίτησαν σε ελληνικά δημοτικά σχολεία. Παρόλη την κατάσταση που επικρατούσε στην εκπαίδευση εκείνη τη χρονική περίοδο, οι μαθητές κατάφεραν να ολοκληρώσουν τη φοίτησή τους. Ωστόσο, αρκετοί ήταν εκείνοι που διέκοψαν το σχολείο λόγω κάποιου επαγγέλματος ή οικονομικών δυσχερειών.

Όσοι συνέχισαν μέχρι την αποφοίτησή τους, υποστήριξαν πως οι δάσκαλοί τους ήταν πολύ καλοί, καθώς τους θεωρούσαν έμπιστους, μεταδοτικούς και προσιτούς. Λίγοι ήταν αυτοί που υποστήριξαν πως οι δάσκαλοι που είχαν ήταν αυταρχικοί και απόλυτοι. Η στάση του δασκάλου ήταν αυτή που καθόριζε και το γενικότερο κλίμα που επικρατούσε στη σχολική αίθουσα.

Επιπρόσθετα, μέσα από τα αποτελέσματα διαπιστώνεται ότι το ωρολόγιο πρόγραμμα τηρούταν κανονικά στα περισσότερα σχολεία, ενώ ορισμένα έθεταν ως κύριο μέλημά τους να διδάξουν στους μαθητές τα βασικά μαθήματα. Σχετικά με το τελευταίο, συμπεραίνεται ότι μέριμνα των δασκάλων ήταν οι καλοί τρόποι συμπεριφοράς, η ευπρεπής εμφάνιση των μαθητών, καθώς και η εκμάθηση βασικών μαθημάτων όπως η ανάγνωση, η γραφή και αριθμητική. Όσον αφορά στα σχολικά εγχειρίδια, διαπιστώνεται ότι ήταν εφικτή η διανομή βιβλίων στα περισσότερα σχολεία, ενώ στα υπόλοιπα οι μαθητές αναγκάζονταν να γράφουν πάνω σε ό, τι ήταν διαθέσιμο. Ακόμη, η φοίτηση των μαθητών διακόπηκε λόγω του Εμφυλίου πολέμου. Φαίνεται πως η επικρατούσα κατάσταση δεν ευνοούσε τη σωστή λειτουργία των σχολείων με αποτέλεσμα αρκετά να κλείσουν ενώ άλλα να υπολειπθούν.

Από την ανάλυση των συμπερασμάτων της έρευνας σε συνδυασμό με την βιβλιογραφική ανασκόπηση αποδείχθηκε ότι η πρόβλεψη πως οι περισσότεροι ερωτηθέντες δεν πήγαν σε σχολείο ή διέκοψαν τη φοίτησή τους λόγω των δυσχερειών της επικρατούσας κατάστασης διαψεύστηκε. Επίσης, διαψεύδεται η πρόβλεψη αναφορικά με το αυταρχικό στυλ των δασκάλων και τη γενικότερη καταπιεστική κατάσταση. Εις το ήμισυ επιβεβαιώνεται ότι δινόταν βάση στα απαραίτητα μαθήματα και δεν ήταν προνόμιο των περισσοτέρων να διαθέτουν σχολικά εγχειρίδια. Τέλος, αυτό που επιβεβαιώνεται είναι ότι το πολιτικό σκηνικό επηρέασε την εκπαίδευση και είχε ως επακόλουθο την παύση αρκετών σχολείων στην περίοδο του Εμφυλίου.

Συνοψίζοντας, τα βασικά συμπεράσματα της παρούσας εργασίας είναι ότι η εκπαίδευση επηρεάστηκε από τα εκάστοτε ιστορικά και πολιτικά γεγονότα. Βέβαια, το παραπάνω δεν αποτέλεσε εμπόδιο στην ύπαρξη βασικής εκπαίδευσης, καθώς τα σχολεία δεν έπαψαν να λειτουργούν. Το κλίμα που επικρατούσε στο χώρο του σχολείου μπορεί να χαρακτηριστεί ως ευχάριστο, καθώς οι δάσκαλοι σε πολλές περιπτώσεις ήταν φιλικοί και προσιτοί. Κάτι παρόμοιο δεν παρατηρείται μετά την κήρυξη του Εμφυλίου πολέμου, αφού πολλά σχολεία καταστράφηκαν ή έκλεισαν.

Λαμβάνοντας υπόψη τη σημασία της παρούσας έρευνας, θα μπορούσε να ερευνηθεί περαιτέρω η εκπαίδευση των κοριτσιών κατά τα χρόνια του Μεταξικού καθεστώτος. Η θέση της γυναίκας εκείνη την περίοδο έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να μελετηθεί, καθώς ο δικτάτορας φρόντισε ιδιαίτερα για την ηθική διαπαιδαγώγησή της. Επιπλέον, μια περιοχή έρευνας μπορεί να είναι η ζωή και κατά επέκταση η εκπαίδευση των παιδιών με ειδικές ανάγκες. Όπως εντοπίστηκε και στη βιβλιογραφία, εκείνα τα χρόνια έγιναν κάποιες προσπάθειες για μόρφωση αυτών των παιδιών, ωστόσο οι πληροφορίες που έχουμε σήμερα για τον βαθμό που τέθηκαν σε λειτουργία τα ανάλογα προγράμματα είναι λιγοστές. Αξίζει να μελετηθεί εκτενέστερα η μόρφωση που παρέχόταν στα παιδιά με ειδικές ανάγκες, καθώς η μεταρρύθμιση του 1929 καθιέρωσε ορισμένες πρωτοπόρες καινοτομίες για την ειδική εκπαίδευση, οι οποίες δεν αναλύονται σε βάθος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

Αντωνίου, Χ. (2002). *Η εκπαίδευση των ελλήνων δασκάλων (1828-2000): Διδασκαλεία – Παιδαγωγικές Ακαδημίες- Παιδαγωγικά Τμήματα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Βαρών – Βασάρ, Ο. (2003). «Από την ΕΟΝ στην ΕΠΟΝ, 1936-1949: Μνήμες και βιώματα από δύο νεανικές οργανώσεις». Στο: Χ. Φλάϊσερ (Επιμ.). *Η Ελλάδα '36- '49: Από τη δικτατορία στον εμφύλιο: Τομές και συνέχειες*. Αθήνα: Καστανιώτη, 150-165.

Βουρνάς, Τ. (1998). *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας: Ο Εμφύλιος*. Αθήνα: Τολίδη.

Γουναρίδης, Π. (1994). «Το Βυζάντιο και η δικτατορία Μεταξά». *Τα Ιστορικά*, 11(20), 150-157.

Δημαράς, Α. (2013). *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης: Το «Ανακοπτόμενο Άλμα». Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833-2000*. Στο: Β. Βασιλού-Παπαγεωργίου (Επιμ.). Αθήνα: Μεταίχμιο.

Δημαράς, Α., & Βασιλού-Παπαγεωργίου, Β. (2008). *Από το Κοντόλι στον υπολογιστή: 1830-2000 Εκατόν εβδομήντα χρόνια ελληνική εκπαίδευση με λόγια και εικόνες*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Δημητρόπουλος, Δ., & Ολυμπίτου, Ε. (2000). *Αρχείο του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ: Συλλογή Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας. Κατάλογοι και Ευρετήρια*. Αθήνα: Κέντρο νεοελληνικών ερευνών Ε.Ι.Ε..

Ευαγγελόπουλος, Σ. (1999). *Ελληνική Εκπαίδευση. Τόμος Β΄*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ιατρίδης, Γ. (1984). «Εμφύλιος Πόλεμος, 1945-1949: Εθνικοί και Διεθνείς παράγοντες». Στο: Γ. Ιατρίδης (Επιμ.). *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*. Αθήνα: Θεμέλιο, 341-382.

Καλεράντε, Ε. (2011). «Η εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου της δικτατορίας, 1936-1940». Στο: Σ. Μπουζάκης (Επιμ.). *Πανόραμα ιστορίας της εκπαίδευσης: Όψεις και απόψεις. Νεοελληνική εκπαίδευση 1821- 2010*. Τόμος Β΄. Αθήνα: Gutenberg, 183-200.

Καραφύλλης, Α. (2011). «Η μόρφωση των δασκάλων και των διδασκαλισσών κατά τη περίοδο των Παιδαγωγικών Ακαδημιών (1933-1990)». Στο: Σ. Μπουζάκης (Επιμ.). *Πανόραμα ιστορίας της εκπαίδευσης: Όψεις και απόψεις. Νεοελληνική εκπαίδευση 1821-2010*. Τόμος Β'. Αθήνα: Gutenberg, 837-850.

Καραφύλλης, Α. (2013). *Νεοελληνική εκπαίδευση: Δύο αιώνες μεταρρυθμιστικών προσπαθειών*. Αθήνα: Gutenberg.

Κάτσικας, Χ., & Θεριανός, Κ. (2004). *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης: Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2004*. Αθήνα: Σαββάλας.

Κέδρος, Α. (1993). *Η ελληνική αντίσταση 1940-44*. Τόμος Α'. Αθήνα: Θεμέλιο.

Κουστουράκης, Γ. (2007). «Η συμβολή των Μεταξικών Αναγνωστικών του Ο.Ε.Σ.Β. και των Αναγνωστικών της Π.Ε.ΕΑ. στη διαμόρφωση της «ιστορικής γνώσης» (1939-1944)». *Θέματα ιστορίας της εκπαίδευσης*, 6-7, 103-132.

Κυπριανός, Π. (2004). *Συγκριτική ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης*. Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Λιναρδάτος, Σ. (1988). *Πώς εφτάσαμε στη 4^η Αυγούστου*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Λυμπεράτος, Μ. (2001). «Εθνικές διεκδικήσεις και πολιτικοί αποκλεισμοί: η διαμόρφωση του ιδεολογικού υποστρώματος του εμφυλίου πολέμου». *Τα ιστορικά*, 18(34), 197-220.

Λυμπεράτος, Μ. (2007). «Οι οργανώσεις τις Αντίστασης». Στο: Χ. Χατζηωσήφ, & Π. Παπαστρατής (Επιμ.). *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος Κατοχή- Αντίσταση 1940-1945*. Τόμος Γ'. Αθήνα: Βιβλιόραμα, 9-67.

Μαργαρίτης, Γ. (2003). «Από το Μεταξά στον Εμφύλιο: Τα σύμβολα της πατρίδας». Στο: Χ. Φλάισερ (Επιμ.). *Η Ελλάδα '36-'49: Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*. Αθήνα: Καστανιώτη, 121-129.

Μαργαρίτης, Γ. (2005). *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-1949*. Τόμος Ι. Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Μπουζάκης, Σ., & Τζήκας, Χ., & Ανθόπουλος, Κ. (1998). *Η κατάρτιση των Δασκάλων-Διδασκαλισσών και των Νηπιαγωγών στην Ελλάδα: Η περίοδος των Παιδαγωγικών Ακαδημιών και των Σχολών Νηπιαγωγών 1933-1990*. Τόμος Β'. Αθήνα: Gutenberg.

Μπουζάκης, Σ. (2003). *Νεοελληνική εκπαίδευση (1821-1998): Εξαρτημένη ανάπτυξη*. Αθήνα: Gutenberg.

Μπουσχότεν, Ρ. (1994). «Οι αγρότες και το ΚΚΕ: Λαϊκός Κομμουνισμός στην περίοδο της Αντίστασης και του Εμφυλίου». *Τα ιστορικά*, 11(21), 365-390.

Μπρισίμη–Μαράκη, Ρ. (2000). *Ένας αιώνας Ελλάδα: Μία διαφορετική προσέγγιση στη σχολική ιστορία*. Αθήνα: Καστανιώτη.

Οικονομίδης, Φ. (1996). «Ο Δεκέμβρης του '44 και οι μεγάλες δυνάμεις». Στο: Γ. Φαράκος (Επιμ.). *Δεκέμβρης του '44: Νεότερη έρευνα, νέες προσεγγίσεις*. Αθήνα: Φιλίστωρ, 206-216.

Παγκάκης, Γρ. (1993). *Νεοελληνική εκπαιδευτική πολιτική*. Τόμος Α'. Αθήνα–Κομοτηνή: Σακκούλα.

Πετράκη, Μ. (2006). *Ο μύθος του Μεταξά: Δικτατορία και προπαγάνδα στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ωκεανίδα.

Ρηγόπουλος, Ρ. (1972). *Μυστικός πόλεμος: Ελλάδα–Μ. Ανατολή 1940–1945. Γύρω από το ιστορικό της υπηρεσίας 5-165*. Αθήνα: Εστία.

Ρήγος, Α. (1995). *Τα κρίσιμα χρόνια 1935–1941*. Τόμος Β'. Αθήνα: Παπαζήση.

Σακελλαρίου, Χ. (1984). *Η παιδεία στην Αντίσταση*. Αθήνα: Φιλιππότη.

Τερζής, Ν. (2010). *Μελέτη της εκπαίδευσης του Νεοελληνισμού: Πριν από το κράτος – Έξω από το κράτος – Στο κράτος*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.

Τζάνη, Μ., & Παμουκτσόγλου, Τ. (1998). *Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα: «Ταυτόν και αλλοτριμορφοδίατον»*. Αθήνα: Ερωδιός.

Τζήκα, Δ. (2011). «Η εκπαίδευση στην περίοδο της Κατοχής». Στο: Σ. Μπουζάκης (Επιμ.). *Πανόραμα ιστορίας της εκπαίδευσης: Όψεις και απόψεις. Νεοελληνική εκπαίδευση 1821-2010*. Τόμος Β'. Αθήνα: Gutenberg, 201-221.

Φλάισερ, Χ. (1988). *Στέμμα και Σβάστικα: Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941–1944*. Αθήνα: Παπαζήση.

Χαραλαμπίδης, Μ. (2012). *Η εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Χατζηωσήφ, Χ. (2007). «Δεκέμβρης 1944, τέλος και αρχή». Στο: Χ. Χατζηωσήφ, & Π. Παπαστρατής (Επιμ.). *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος Κατοχή- Αντίσταση 1940-1945*. Τόμος Γ'. Μέρος 2^ο. Αθήνα: Βιβλιόραμα, 363-391.

Χατζηστεφανίδης, Θ. (1990). *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (1821-1986)*. Αθήνα: Παπαδήμας.

Χουλιάρης, Γ. (2003). «Πολιτισμός και πολιτική–Εμφύλιος πόλεμος και «πολιτιστική ανασυγκρότηση» στην Ελλάδα». Στο: Χ. Φλάισερ (Επιμ.). *Η Ελλάδα*

'36-'49: Από τη δικτατορία στον εμφύλιο. Τομές και συνέχειες. Αθήνα: Καστανιώτη, 428-438.

Μεταφρασμένη

Clogg, R. (2003). *Συνοπτική ιστορία της Ελλάδας 1770–2000*. Αθήνα: Κάτοπτρο.

Clogg, R. (2012). *Σύντομη ιστορία της νεώτερης Ελλάδας: Από την παρακμή και πτώση του Βυζαντίου μέχρι το 1985*. Αθήνα: Ινστιτούτο του βιβλίου – Καρδαμίτσα.

Close, D., & Βερέμης, Θ. (1997). «Ο στρατιωτικός αγώνας, 1945–49». Στο: Ντ. Κλόουζ (Επιμ.). *Ο ελληνικός Εμφύλιος πόλεμος 1943 – 1950: Μελέτες για τη πόλωση*. Αθήνα: Φιλίστωρ, 129-166.

Cohen, L., & Manion, L., & Morisson, K. (2008). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Kralova, K. (2013). *Στη σκιά της Κατοχής: Οι ελληνογερμανικές σχέσεις την περίοδο 1940–2010*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Mazower, M. (1994). *Στην Ελλάδα του Χίτλερ: Η εμπειρία της Κατοχής*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Smith, O. (1997). ««Ο πρώτος γύρος»: Εμφύλιος πόλεμος κατά την Κατοχή». Στο: Ντ. Κλόουζ (Επιμ.). *Ο ελληνικός Εμφύλιος πόλεμος 1943–1950: Μελέτες για τη πόλωση*. Αθήνα: Φιλίστωρ, 85-100.

ΤΑ ΑΕΤΟΠΟΥΛΑ

Άναγνωστικό γ' κ' δ' τάξης

ΕΚΔΟΣΗ Π.Ε.Ε.Α.
1944

Αναγνωστικό «Τα Αετόπουλα», 1944 (από την επωνυμία του παιδικού κλάδου της ΕΠΟΝ).

Το κεντρικό πανό εκδήλωσης που οργάνωσε η «Πανελλήνια Ένωση Αγωνιστών και Φίλων της ΕΠΟΝ», τον Δεκέμβριο του 1999 για να τιμήσει τη μνήμη της Ρόζας Ιμβριώτη (1898-1977).

Μαθητές του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου του Παιδαγωγικού Φροντιστηρίου της Τύρνας (Θεσσαλίας) με το δάσκαλό τους Νίκο Μούτσο (1944).